

ARÂŠODDÂDEM VUÁVÁM VUÁÐÐUSEH 2018

© Opetushallitus

Määräykset ja ohjeet 2018:3d

ISBN 978-952-13-6617-8 (pdf)

ISSN-L 1798-887X

ISSN 1798-8888 (pdf)

Anarâškielâ jurgâlus: Tanja Kyrö

Inarinsaamenkielinen käännös: Tanja Kyrö

Taitto: Grano Oy

www.oph.fi

19.12.2018

OPH-2791-2018

Arâšoddâdem uárnejeijeh

Vyeimistorrooäigi 1.1.2019 rääjist tuáistáázân

Njuolgâdusah, mooid toimâväldi
miärádâs addelmist vuáduuvá:
Arâšoddâdemlaahâ (540/2018) 21 §

Koomeet miärádâs nr 39/011/2016

Arâšoddâdemvuávám vuáđđuseh 2018

Máttááttâshaldâttâs lii onne meridâm Arâšoddâdemvuávám vuáđđusijn 2018 lahtos miäldásávt.

Miärádâs váátá kieldâst, kieldâovtâstuumeest teikâ priivaat palvâluspyevtitteijest páihálij arâšoddâdemvuávám ráhtim. Kieldâ, kieldâovtâstume teikâ priivaat palvâluspyevtitteijee kalga ráhtiđ arâšoddâdemvuávám nuuvt, ete nuávdit tom, mii tain vuáđđusijn lii meridum.

Páihálij arâšoddâdemvuávám kalga väldiđ kiävtun porgemáánust 2019. Uđđâ vuáđđusij mielđ rahtum páihálij vuávámij kiävtunväldim räi nuávditteh táálái vuáđđusij mielđ rahtum vuávámijđ.

Kieldâ, kieldâovtâstume teikâ priivaat palvâluspyevtitteijee ij pyevti leđe nuávdithánnáá taam miärádâs teikâ spiekâstiđ tast.

Uáivihovdá

Olli-Pekka Heinonen

Hovdá

Jorma Kauppinen

LAHTOSEH

Arâšoddâdemvuávám vuáđđuseh 2018

SISKÁLDÂS

1.	ARÂŠODDÂDEM VUÁVÁM VUÁĐDUSEH JÁ PÁIHÁLIH	
	ARÂŠODDÂDEM VUÁVÁMEH	7
1.1	Arâšoddâdemvuávám vuáđduseh já toi kenigitteevuotâ	7
1.2	Páiháláš arâšoddâdemvuávám	8
1.3	Pääрни arâšoddâdemvuávám	9
1.4	Ääših, moh meriduvvojeh páihálávt	10
2.	ARÂŠODDÂDEM PARGO JÁ ALMOLIIH ULMEH	12
2.1	Kenigâsvuodâh, moh stivrejeh arâšoddâdem ornim	12
2.2	Arâšoddâdem toimâhäämih.	14
2.3	Arâšoddâdem pääрни šoddâm já oppâm pálgá uáassin.	16
2.4	Árvuvuáđu	16
2.5	Oppâmibárdâs	18
2.6	Pedagogisávt tiäduuttum šoddâdem, máttááttâs já tipšo ubâlâšvuotâ	18
2.7	Vijdes mättim.	19
	Jurdâččem já oppâm	20
	Kulttuuriláš mättim, vuáruvaikuttâs já olgospyehtim	20
	Alnees huolâttim já argâtááiduh	21
	Maangâluuhâmtáiduh sehe tiätu- já viestâdemteknologisâš mättim	21
	Uásálistem já vaikuttim	21
2.8	Ääših, moh meriduvvojeh páihálávt	22
3.	ARÂŠODDÂDEM TOIMÂKULTTUUR	23
3.1	Toimâkulttuur ovdedem já prinsiipeh, moh stivrejeh tom	23
	Uáppee siärvádâh toimâkulttuur váimusin	24
	Siärvádâh, mii movtjedit sierâdmân já vuáruvaikuttâsân	24
	Uásálâšvuotâ, oovtviärdâsâšvuotâ já täsiárvu	24
	Kulttuuriláš maangâhámásâšvuotâ já kielâtiäđulâšvuotâ	25
	Pyereestvaijeem, torvolâšvuotâ já pištee eellimvyehi	25
3.2	Arâšoddâdem oppâmpirrâseh	26
3.3	Oovtâstpargo arâšoddâdmist	27
	Oovtâstpargo huolâtteijeiguin	27
	Maangâsuárgâsâš oovtâstpargo	28
3.4	Ääših moh meriduvvojeh páihálávt.	28
4.	ARÂŠODDÂDEM PEDAGOGISII TOOIMÂ VUÁVÁM JÁ OLÁŠUTTEM	29
4.1	Pedagogisii tooimâ čujosraami	29
4.2	Pedagogisâš dokumentistem	30
4.3	Maangâpiälâsiih pargovyevih	30
4.4	Sierâdem ovdânem, oppâm já pyereestvaijeem kâlden	31

4.5	Oppâm syergih	32
	Kielâi riges maailm	33
	Olgospyehtim maangâ häämih.	34
	Mun oovtâst iärásijguin	35
	Mun tuudhâm já toimâm pirrâsistân	37
	Mun šoodâm, lihâdâm já ovdánâm	38
4.6	Kielân já kulttuurân lohtâsejee tärkkilistee uáinuh	39
	Kyevtkielâlâš arâšoddâdem	40
4.7	Ääših, moh meriduvvoje páihálávt	41
5.	PÄÄRNI OVDÁNEM JÁ OPPÂM TOORJÄ	43
5.1	Prinsiipeh, moh stivreje torjuu ornim.	43
5.2	Oovtâstpargo parnijn, huolâttejein já eres äššitobdeiguin torjuu ääigi	44
5.3	Torjuu olášuttem arâšoddâdmist	45
5.4	Pääрни arâšoddâdemvuávám torjuu ääigi	45
5.5	Ääših, moh meriduvvoje páihálávt	46
6.	ARÂŠODDÂDEM, MII VUÁĐUDUVÁ MUULSÄIÄVTULII PEDAGOGIIKÂN TEIKÄ EROMÂŠ UÁINUN	47
6.1	Ääših, moh meriduvvoje páihálávt	47
7.	TOOIMÄ ÁRVUŠTÄLLÂM JÁ OVDEDEM ARÂŠODDÂDMIST	48
7.1	Pedagogisii tooimâ árvuštállâm já ovdedem.	48
7.2	Ääših, moh meriduvvoje páihálávt	49

1. ARÄŠODDÄDEMVAUVÁM VUÁÐÐUSEH JÁ PÁIHÁLIH ARÄŠODDÄDEMVAUVÁÁMEH

Aräšoddâdemvuvám vuáđđuseh lii vâldikodálâš miärádâs, mon Máttááttâshaldáttâs lii adelâm aräšoddâdemlaavâ¹ vuáđuld já mon miel páiháliih já paarnij aräšoddâdemvuváámeh ráhtojeh já aräšoddâdem olášuttoo. Aräšoddâdemvuvám vuáđđusij ráhtim stivree eromâšávt aräšoddâdemlaahâ, mast asâttuvoo pääрни vuoigâdvuodâst aräšoddâdmân sehe aräšoddâdem uulmijn. Ovdâmáttááttâs, mon asâttâl vuáđumáttááttâslaahâ², lii uási aräšoddâdem. Ovdâmáttááttâs stivree Máttááttâshaldáttâs miärádâssân adelum Ovdâmáttááttâs máttááttâsvuvám vuáđđuseh.

Aräšoddâdem lii syemmilii škovlâvuáhâduv uási sehe tergâdis paje pääрни šoddâm já oppâm pálgást. Huolâtteijein lii vuosâsajasâš ovdâsvástádâs pääрни šoddâdmist. Aräšoddâdem tuárju já tievâsmit paahij šoddâdepargo já västid jieijâs uásild paarnij pyereestvajemist.

Aräšoddâdem vâldikodálii stivrim tárguttâssân lii ráhtiđ oovtviárdásijd iävtuid aräšoddâdmân uásálistee paarnij olesvâldálii šoddâmân, ovdánmân já oppâmân.

Aräšoddâdemvuvám vuáđđusij vuolgâsaijeen láá pääрни šoddâmpirrâs já aräšoddâdem toimâpirrâs nubástusah. Toos lasseen vuáđđusijn láá valdum huámmášumán lahâasâtem nubástusah. Vuáđđuseh láá valmâštállum čonâsjuávkkuoovtâstpargoost já uđđâsumos tutkâm- já ovdedepargo puátuseh láá onnum ävkkín.

Aräšoddâdemvuvámubâlâšvuotâ lii kuulmâ tääsist. Tot šadda vâldikodálii aräšoddâdemvuvám vuáđđusijn, páiháliijn aräšoddâdemvuváámijn sehe paarnij aräšoddâdemvuváámijn.

1.1 Aräšoddâdemvuvám vuáđđuseh já toi kenigitteevuotâ

Aräšoddâdemvuvám vuáđđusij pargon lii tuárjuđ já stivriđ aräšoddâdem ornim, olášuttem sehe ovdedem sehe ovdediđ ollâ tääsi já oovtviárdásii aräšoddâdem olášume oles enâmist. Aräšoddâdem uáivild vuáválii já ulmemiäldásii šoddâdem, máttáátem já tipšo ubâlâšvuodâ, mast tiäduuttuvoo eromâšávt pedagogiik³.

Aräšoddâdemvuvám vuáđđusijn meriduvoo aräšoddâdem olášuttem tehálumosijn uulmijn já siskáldâsâin, aräšoddâdem uárnejeijee já paarnij huolâtteijei koskâsii oovtâstpargoost, maangâsuárgâsii oovtâstpargoost sehe pääрни aräšoddâdemvuvám siskáldâsâst⁴.

Aräšoddâdemvuvám vuáđđuseh lii aräšoddâdem uárnejeijeid riävtálávt kenigittee miärádâs. Vuáđusâššikirje ana sistees miärádâsâi lasseen teevstâ, mii iššeed ubâlâšvuodâ iberdem. Jyehi lovo loopân láá nurrum ääših, moh meriduvvojeh páihálávt já moh stivrejeh páihálii aräšoddâdemvuvám ráhtim já aräšoddâdem olášuttem. Aräšoddâdemvuvám vuáđđusijn láá meid čujottâsah lahâasâtmân. Čujottâsâi tárguttâssân lii čielgâsmittiđ vuáđusteevstâ ohtâvuodâ lahâasâtlíi vuáđun.

1 Aräšoddâdemlaahâ (540/2018)

2 Vuáđumáttááttâslaahâ (628/1998) já vuáđumáttááttâsasâttâs (852/1998)

3 Aräšoddâdemlaahâ 2 §

4 Aräšoddâdemlaahâ 21 §

Taan vuáđusáššikirjeest uáivilduvvoo **arâšoddâdem uárnejeijen** kieldâ, kieldâovtâstume teikâ priivaat palvâlus pyevtitteijee⁵. Tuávádâh huolâtteijee kiávttoo ko uáivilduvvoo päänri vaanhim teikâ eres huolâtteijee.

1.2 Páihálâš arâšoddâdemvuávám

Arâšoddâdem uárnejeijeh kalgeh ráhtid já tuhhiittid vâldikodálij arâšoddâdemvuávám vuáđđusij vuáđdul páihálijd arâšoddâdemvuávámijd. Arâšoddâdemvuávám ráhtimkenigâsvuotâ kuáská meid kieldâ haahâm ávus arâšoddâdemtoomân já kieldâ kocceem paarnij priivaat peivikiäččutoomân teikâ priivaat peerâpeivitiipšon. Páiháliih arâšoddâdemvuávámeh láá kenigitteeh já taid kalga árvuštállâd já ovdedid. Páihálii arâšoddâdemvuávám puáhtá ráhtid nuuvt, ete tot kuáská puoh toimâhaamijd (peivikiäččutoimâ, peerâpeivitiipšo já ávus arâšoddâdemtoimâ) teikâ jieškote-uv toimâháámán sierâ. Arâšoddâdem uárnejeijeh pyehtih sooppâđ uárnejeijeeraajijd rastalditte oovtâstpargoost ko arâšoddâdemvuávám ráhtoo, árvuštálloo já ovdeduvvoo⁶.

Arâšoddâdemvuávám ráhtoo tienuuvt, ete tot miäruštâl, stivree já tuárju arâšoddâdem ornim páihálávt. Ko vuávám ráhtoo, te kalga vâldid vuotân páihálijd sierânâsjiesvuovijd, máhđulijd pedagooglijd tiäduimijd, paarnij táárbuid sehe arâšoddâdem kyeskee árvuštállâmtiäđu já ovdedempargo puátusijd. Páiháliih vuávámeh sâttih târkkilistid vâldikodálijd vuáđđusijd, mutâ toh iä pyevti kyeđđid meddâl mihheen laavâid, asâttâsâid teikâ arâšoddâdemvuávám vuáđđusij vaattâm uulmijd teikâ siskáldâsâid.

Arâšoddâdemvuávám ráhtimist váldojeh vuotân eres vuávámeh, moh ráhtojeh páihálii tääsist, tego

- arâšoddâdem, paarnij já perruid kyeskee vuávámeh já miärdâsah
- ovdâmáttááttâs máttááttâsvuávám
- vuáđumáttááttâs máttááttâsvuávám
- máhđulâš vuáđumáttááttâsân valmâšteijee máttááttâs máttááttâsvuávám
- párnâisuojâlemlaavâ miäldâsâš paarnij já nuorâi pyereestvaijeemvuávám⁷
- päikkilistemvuávám⁸.

Arâšoddâdem uárnejeijee huolât tast, ete arâšoddâdem pargeid, huolâtteijeid sehe paarnij adeluvvoo máhđulâšvuotâ uásálistid páihálii arâšoddâdemvuávám ráhtimân já oovdedmân⁹.

Päänri šoddâm já oppâm pálgá jotkuuvâšvuodâ já čavosvuodâ turvim tiet ovdâ- já vuáđumáttááttâs ovdâsteijeh uásálisteh arâšoddâdemvuávám ráhtimân já oovdedmân. Páihálii arâšoddâdemvuávám ráhtidij pargoo oovtâstpargo kieldâ sierâ haldâttâhsuorgijguin sehe sosiaal- já tiervâsvuodâhuolâttâs pargoi tipšoo virgeomâháiguin (loho 3.3).

Arâšoddâdem uárnejeijee tuhhit arâšoddâdemvuávám sierâ arâšoddâdem várás, mii adeluvvoo suomâkielân, ruotâkielân, sâmikielân sehe táárbu miel eres kielân¹⁰.

5 Arâšoddâdemlaahâ 1 §

6 Arâšoddâdemlaahâ 22 §

7 Párnâisuojâlemlaahâ (417/2007) 12 § (1292/2013)

8 Laahâ päikkilistem oovdedmist (1386/2010) 15 §

9 Arâšoddâdemlaahâ 20 §

10 Arâšoddâdemlaahâ 8 §

Arâšoddâdem uárnejieje pargon lii árvuštállâđ arâšoddâdem, maid tot addel sehe uásálistiđ tooimâs ulguupiälásii árvuštálmân¹¹. Páihálii arâšoddâdem árvuštáldijn puáhtá anneeđ ävkkín aalmuglii arâšoddâdem tiätuvuárhá Varda¹² sehe Aalmuglii škovlim árvuštállámkuávdáá árvuštállámmateriaal já kvaliteet indikaattoriđ¹³. Árvuštállám kiedâvuššo o tärhibeht lovvoost 7.

1.3 Päärni arâšoddâdemvuávám

Arâšoddâdmist orroo päärnist lii arâšoddâdemlaavâ turvim vuoigâdvuotâ finniđ vuáválii já ulmemiäldásii šoddâdem, máttáattem já tipšo. Tai olášuttem várás ráhtoo arâšoddâdemvuávám jyehi páárnán, kote lii peivikiäjust já peerâpeivitiþsoost¹⁴. Päärni arâšoddâdemvuávám vuolgâsaijeen kalga leđe päärni hiätu¹⁵ já táárбуh. Ulmeh, moh kirjettuvvoje vuávámân, asâttuvvoje pedagogisii tooimân. Paarnij arâšoddâdemvuávámijn pajaneijee ulmeh váldoje huámmášumán pärnijuávhu tooimâ vuávámist já olášutmist sehe oppâmpirrâsij já toimâkulttuur oovdedmist. Päärni arâšoddâdemvuávám ráhtoo, ko päärni lii algâttâm peivikiäjust teikâ peerâpeivitiþsoost. Vuávám tärkkilistoo päärni táárбуi mielđ merikoscâsávt, ucemustáá ohtii ivveest¹⁶.

Päärni arâšoddâdemvuávámprosesist láá sierâ mudoh. Prosesân uásálisteh päärni máttáátmist, šoddâdmist já tipšoost västideijee ulmuuh oovtâst huolâtteijein já paarnijn. Peivikiäjuin päärni arâšoddâdemvuávám ráhtimist já árvuštálmist västid arâšoddâdem máttáátteijen tohálâš olmooš. Arâšoddâdem sosionom máttim puáhtá anneeđ ävkkín eromâšávt paarnij já perrui palválemvuáháduv tubdâm uásild. Arâšoddâdem sierânâsmáttáátteijee uásálist päärni torjuu táárбу, toorjâtoomâi tâi toi olášuttem árvuštálmân táárбу mielđ. Arâšoddâdem máttáátteijee äššitubdâmuš puáhtá anneeđ peerâpeivitiþsoost orroo päärni arâšoddâdemvuávám ráhtim ohtâvuodâst. Päärni arâšoddâdemvuávám ráhtimân uásálisteh táárбу mielđ päärni ovdánem já oppâm tuárjoo äššitobdeeh teikâ eres tárbuliuh peleh.¹⁷

Päärni uáivil já tuáivuid kalga selvâttiđ já väldiđ huámmášumán päärni arâšoddâdemvuávámprosesist¹⁸. Pargei ovdâsvástádâsâst lii uuccâđ hiäivulijđ vuovijđ päärni uáinui seelvátmân. Lii tehálâš, ete sehe huolâtteijee já pargei huámmášumeh já uáinuh päärni ovdánem já oppâm mudoin sehe juávhust toimâmist váldoje huámmášumán vuávámist.

Päärni arâšoddâdemvuávám ráhtidijn lii tehálâš tubdâđ päärni máttim, nanoduvah, ääših, main sun lii perustum sehe ohtâgâsliih táárбуh. Toos lasseen ráhtimist váldoo vuotân meid päärni kielâlâš, kulttuurlâš já uáinulâš tuávvâš. Vuávám ráhtidijn tâi peividijn annoje ävkkín päärni máhđulâš tooleeb arâšoddâdemvuávám sehe pedagogisii dokumentistem (loho 4.2). Päärni arâšoddâdemvuávámân čäällimnâál ulmeh kovveje tom, ete maht pedagogisii toimáin tuárjoo päärni ovdánem, oppâm já pyereestvajeem.

11 Arâšoddâdemlaahâ 24 §

12 Arâšoddâdemlaahâ 65-73 §

13 Laahâ aalmuglii škovlim árvuštállámkuávdáást (1295/2013); Arâšoddâdem kvaliteet árvuštállám vuáđđuseh já avžuuttâsah, Aalmuglii škovlim árvuštállámkuávdáá almostitme 24:2018

14 Arâšoddâdemlaahâ 23 §

15 Arâšoddâdemlaahâ 4 §, HE 40/2018 vp: haldâttâs iävtuttâs Ovdâskoodán arâšoddâdemlaahân já mottoom toos lohtâseijee laahân, loho 2.

16 Arâšoddâdemlaahâ 23 §

17 Arâšoddâdemlaahâ 23 § já HE 40/2018 vp s. 99

18 Arâšoddâdemlaahâ 23 §

Päärni arâšoddâdemvuávámân kirjettuvvoo pääрни máhđulâš ovdánem já oppâm toorjâ já ton olášuttem¹⁹ (loho 5.4). Jis päärnist lii miinii kuhesáigásâš puácuvuodâid, mii váátá talhâstipšo te sunjin ráhtoo tiervâsvuodâhuolâttâsâst talhâstipšovuávám²⁰. Ton uásild ko talhâstipšovuávámân kulloo tiäđuh láá velttidmettum pääрни arâšoddâdem orniimân, te toh čállojeh pääрни arâšoddâdemvuávámân²¹. Talhâstipšo olášutmist arâšoddâdmist soppuu páihálávt.

Päärni arâšoddâdemvuávám olásume sehe pääрни torjuu táárbu, torjuu keelijdvâšvuodâ já ulmemiäldásâšvuodâ kalga árvuštállâđ, já vuávám kalga tärhistiđ ucemustáá ohtii ivveest. Vuávám kalga kuittâg tärhistiđ ain, ko toos lii pääрни táárbuin šaddee suijâ.²² Aalgâ vuávám tärhistmân puáhtá puáttiđ ulmuin, kiäh pargeh paarnijn teikâ pääрни huolâtteijest. Päärni arâšoddâdemvuávám árvuštâldijn árvuštállâm čuáccá eromâšávt tooimâ ornimáid já pedagogiik olášumán.

Päärni arâšoddâdemvuávám kalga anneeđ sistees čuávvoov aášijđ:

- pääрни ovdánmân já oppâmân lohtâseijee nanoduvah sehe ääsih, main pärni lii perustum
- pääрни ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem tuárjoo ulmeh sehe tooimah uulmij olášutmân sehe olásume árvuštállâm
- toorjâ, mon pärni máhđulávt taarbâš (loho 5)
- máhđulâš vuávám talhâstipšoin
- paarnij, pargei já huolâtteijei oovtâst soppum ääsih
- eres máhđuliih äššitobdeeh, kiäh láá uásálistám vuávám ráhtimân
- tiäťu tast, ete kuás vuávám lii rahtum já tärhistum já kuás vuávám tärhistuvvoo čuávvoov keerdi.

Päärni arâšoddâdemvuávám lii syeligâsâst toollâmnaál²³. Arâšoddâdemlaavâ mielđ pääрни arâšoddâdmist västideijee ulmuin já torjuu táárbu, toorjâtoimâi tai toi olášuttem árvuštálmân uásálistee ulmuin lii syeligâsâsttoollâmkenigâsvuodâ estihánnaá vuoigâdvuotâ finniđ nubijdis já adelid nubijđan sehe arâšoddâdem uárneijei já pyevtitteijei tagarijđ tiäđuid, moh láá arâšoddâdem ornim, pyevtittem já torjuu árvuštállâm tááhust velttidmettumeh. Tiäđusirdem ulmen lii turviđ pääрни hiäđu miäldásii arâšoddâdem olásume.

Tiäđui finniimân já luovâtmân kyeskee njuolgâdus kuáská meid tiilijđ, main pärni sirdâšuvâ kieldâ tai priivaat palvâlempyevtitteijee ornim arâšoddâdmist nube kieldâ tai palvâlempyevtitteijee ornim arâšoddâdmân tai main arâšoddâdmist sirdâšuvah ovdâmáttááttâsân tai vuáđumáttááttâsân. Päärni äššigâsvuotâ arâšoddâdmist lii almos tiäťu. Päärni arâšoddâdem orniimân pyehtih kuittâg kulluđ tiäđuh, moh láá syeligâsâst toollâmnaál.²⁴

1.4 Ääsih, moh meriduvvojeh páihálávt

Páihálâš arâšoddâdemvuávám já pääрни arâšoddâdemvuávám ráhtojeh arâšoddâdemlaavâ miäldásávt arâšoddâdem uárneijee meridem vuovijn nuávditmáin uulmijđ já prinsiiijđ, moh láá kovvejum taan lovvoost já tai vuáđđusij eres soojijn. Arâšoddâdemvuávám vuáđđusijn miäruštálloo jieškote-uv váldulovo loopâst, ete maid páihálii arâšoddâdemvuávámist kalga ton lovo uásild meridiđ já kuvviđ.

19 Arâšoddâdemlaahâ 23 §

20 Tiervâsvuodâhuolâttâslaahâ (1326/2010) 8 §

21 Arâšoddâdemlaahâ 41 §

22 Arâšoddâdemlaahâ 23 §

23 Arâšoddâdemlaahâ 40 §

24 Arâšoddâdemlaahâ 41 § sehe ovdâmerkkân laahâ virgeomáháá tooimâ almolâšvuodâst (621/1999) 24 §

Páihálie arâšoddâdemvuávámist puáhtá kevttiđ vuáđuteevstâ. Tehálâš lîi kuittâg lekkâđ já toohâđ teevstâ konkreetlâžžân tienuuvt, ete tot stivree já tuárju arâšoddâdem olášuttem já ovdedem páihálávt.

Páihálávt puáhtá ráhtiđ sierâ vuávámijd arâšoddâdem sierâ toimâhaamijd. Páihálijđ arâšoddâdemvuávámijd puáhtá ráhtiđ meid uárnejeejei oovtâstpargon.

Páihálâš arâšoddâdemvuávám puáhtá tuhhiittuđ ollásávt tâi uásild jo-uv kieldâ-, ohtâdâh-, juávkku-teikâ toimâhäämikuáhtásâžžân. Priivaat palvâluspyevtitejee arâšoddâdemvuávám puáhtá tuhhiittuđ ovdil mainâšum prinsiiijguin teikâ nuuvt, ete tot kuáská palvâlus pyevtitejee oles tooimân.²⁵ Páihálâš vuávám árvuštâlloo merikoskâsávt já tot ovdeduvvoo árvuštállâm vuáđuld.

Páihálie vuávám ráhtidijn arâšoddâdem uárnejeeje meerrid

- mooid kieláid arâšoddâdemvuávám ráhtoo já tuhhiittuvvoo
- ráhtoo-uv arâšoddâdemvuávám ollásávt teikâ uásild uárnejeeje-, ohtâdâh-, juávkku-, toimâhäämikuáhtásâžžân teikâ kuávlulâš vuáváamin
- maggaar arâšoddâdemvuávám rááhtus, aašij kiedâvuššâmoornig já almostittemtääpi kiávttoo
- maht arâšoddâdem pargeeh, päärnih já huolâttejeeh uásálisteh arâšoddâdemvuávám ráhtimân, árvuštálmân já oovdedmân²⁶
- maht oovtâstpargo ovdâmáttááttâssáin, vuáđumáttááttâssáin já sosiaal- já tiervâsvuodâtoomâ äššitobdeiguin sehe eres tárbulij oovtâstpargokuomijguin olášuttoo arâšoddâdemvuávám ráhtimist
- maht páihálieh sierânâsjiešvievih, arâšoddâdem sierâlágán ornimvievih, ovdedem ulmeh sehe parnijđ kyeskee eres páihálieh vuávámeh váldojeh vuotân arâšoddâdemvuávám ráhtidijn
- maht páihálie arâšoddâdemvuávám olášume árvuštâlloo já maht tot ovdeduvvoo (keejâ meid lovo 7).

Páihálie arâšoddâdemvuávámist kovvejuvoo

- pääрни arâšoddâdemvuávám ráhtim proosees páihálie uáinust. Kuvviimist miäruštâlloo ráhtimân, čuávumân já árvuštálmân lohtâsejee oovtâstpargo já ovdâsvástádâsah arâšoddâdemlaavâ sehe tai vuáđđusij miäldásávt
- arâšoddâdem syeligâsâst toollâmnáál tiäđui sirdemân já molsomân lohtâsejee vievih.

25 Arâšoddâdemlaahâ 22 §

26 Arâšoddâdemlaahâ 20 §

2. ARÄŠODDÄDEM PARGO JÁ ALMOLIIH ULMEH

Aräšoddâdem lii ohtsâškodâlâš palvâlus, mast láá maangah tooimah. Aräšoddâdem pargon lii ovdediđ paarnij olesvâldálii šoddâm, ovdánem já oppâm oovtâstpargoost huolâtteijeiguin. Aräšoddâdem oovded paarnij täsiáarvu já oovtviärdäsâšvuodâ já iästá helbâm. Aräšoddâdemist oppum tiäđuh já tááiđuh nanosmitech paarnij uásâlâšvuodâ sehe aktiivlii toimâm ohtsâškodeest. Lasseen aräšoddâdem tuárju huolâtteijeid šoddâdempargoost sehe taha máhđulâžžân sii uásálistem pargoelimân teikâ oppâmân.

2.1 Kenigâsvuodâh, moh stivrejeh aräšoddâdem ornim

Kieldâ lii kenigâs ornid aräšoddâdem nuuvt vijdâht já tagarij toimâhamijguin ko kieldâst lii tárbu. Aräšoddâdem kalga viggâđ ornid alda palvâlus kevtteid já páihálijd táárbuid västideijee ávusorroomäägi²⁷. Aräšoddâdem puáhtá aräšoddâdemlaavâ miel olâšuttiđ peivikiäččutoimân, peerâpeivitišon tâi ávus aräšoddâdemtoimân²⁸. Laavâst asâttum päärni vuoigâdvuotâ aräšoddâdmân kuáská aräšoddâdmân, mii adeluvvoo peivikiäjust teikâ peerâpeivitišooost. Huolâtteijee meerrid päärni uásálistmist aräšoddâdmân. Ovdâmáttâttâsâst orroo päärnist kalga leđe máhđulâšvuotâ uásálistiđ aräšoddâdmân nuuvt ko laahâ addel vuoigâdvuodâ²⁹.

Kieldâ teikâ kieldâovtâstume puáhtá ornid aräšoddâdem jieš teikâ haahâđ aräšoddâdempalvâlusâid almoli teikâ priivaat palvâlusâi pyevtitteijest. Ko hááhá aräšoddâdempalvâlusâid eres palvâlusâi pyevtitteijein, kieldâ teikâ kieldâovtâstume kalga visâsmuđ tast, ete haahâmnáál palvâlusah västideh tom tääsi, mii váttoo västideijee kieldâlii tooimâst. Aräšoddâdem uárneijee västid tast, ete ton haahâm palvâlusah uárnejuvvojeh aräšoddâdmân kyeskee njuolgâdusâi sehe aräšoddâdemvuávám vuáđđusij miäldásávt³⁰. Priivaat palvâluspyevtitteijee stivriimist, ravviimist já kocemist västid kieldâ toimâorgaan teikâ ton meridem virgehaldâšeijee, kuávluhaldâttâhvargádâh sehe Sosiaal- já tiervâsvuodâsyergi lope- já kocceemvirgádâh³¹.

Kieldâ kalga huolâttiđ tast, ete päärni puáhtá finniđ aräšoddâdem päärni eenikielân orroo suomâ-, ruotâ- teikâ sâmikielân³². Eres kielâin meriduvvoo lovvoost 4.6.

Aräšoddâdem ornim stivreijee kenigâsvuodâh vuáđđuveh Suomâ vuáđulaahân, aräšoddâdemlaahân já aräšoddâdemist adelum staatâräädi asâttâsân³³ sehe Aräšoddâdemvuávám vuáđđusâid. Aräšoddâdmân heiviitteh meid haldâttâhlaavâ³⁴ já laavâ virgeomâháá tooimâ almolâšvuodâst³⁵. Suomâ vuáđulaavâ miel kihheen ij uážu tuhhiittettee agâttáá asâttiđ sierâ sajattâhân suhâpele, ave, álgápuáttim, kielâ, oskolduv, uáinu, uáivil, tiervâsvuotâtile, vâdulâšvuodâ teikâ eres persovnân lohtâseijee suujâ vuáđuld³⁶. Aräšoddâdem orniimist kalga väldid vuotân meid kenigâsvuodâid, moh puátih eres lahâasâtmist sehe aalmugijkoskâsijn sopâmušâin, mooid Suomâ

27 Aräšoddâdemlaahâ 5 § 4 moomeent

28 Aräšoddâdemlaahâ 1 §

29 Aräšoddâdemlaahâ 1 § já 12 §

30 Aräšoddâdemlaahâ 5 § 2 moomeent

31 Aräšoddâdemlaahâ 52 §

32 Aräšoddâdemlaahâ 8 § já HE 40/2018 vp s. 89

33 Staatâräädi asâttâs aräšoddâdemist (753/2018)

34 Haldâttâhlaahâ (434/2003)

35 Laahâ virgeomâháá tooimâ almolâšvuodâst (621/1999)

36 Suomâ vuáđulaahâ (731/1999) 6 §

lii čonâdâtâm. Tágáreh láá eereeb iärásij oovtviärdásâšvuotâlaahâ³⁷, täsiärvulaahâ³⁸, Euroop olmoošvuoigâdvuotâsopâmuš³⁹, OA pärnää vuoigâdвуođâi sopâmuš⁴⁰, OA almossopâmuš vâdulij ulmui vuoigâdвуođâin⁴¹, OA julgâštus algâaalmugij vuoigâdвуođâin⁴² sehe OA pištee ovdânem ulmeh⁴³. Arâšoddâdem ovdeduvvoo inkluusioprinsiip miäldâsâvt. Puoh pärnih pyehtih uásálistid oovtâst arâšoddâdmân ovdâmerkkân torjuu táárbuin, vâdulâšvuođâst teikâ kulttuurlii tuávâázist peerusthánnáá.

Ko pärni taarbâš suu ovdânmân já pyereestvajemân torjuu já uážu sosiaal- já tiervâsvuođâhuolâtâs toorjâtoimâid já palvâlusâid, te talle heiviih sosiaalhuolâtâslaavâ⁴⁴, vâdulâšvuođâ vuáđuld ornimnáál palvâlusâin já toorjâtoimâin adelum laavâ⁴⁵, ovdânemvâdulij spesiaaltipšoost adelum laavâ⁴⁶ já tiervâsvuođâhuolâtâslaavâ⁴⁷ sehe mii sosiaal- já tiervâsvuođâhuolâtâs palvâlusâin eres laavâin asâttuvvoo.

Arâšoddâdem vâldikodálij ulmijn asâttuvvoo arâšoddâdemlaavâst. Ulmeh stivrejeh vuáđđusij sehe páihálij já pärni arâšoddâdemvuávám ráhtim, olâšuttem já árvuštállâm.

Arâšoddâdemlaavâ⁴⁸ miel arâšoddâdem ulmen lii

1. ovdedid jyehi pärni ave já ovdânem miäldâsii olesvâldálij šoddâm, ovdânem, tiervâsvuođâ já pyereestvaijeem;
2. tuárjuđ pärni oppâm iävtuid já ovdedid avepiäiválij oppâm já škovliittâslii täsiärvu olâšuttem;
3. olâšuttid pärni sierâdmân, liihâdmân, táidoid já kulttuurärbivuáhán vuáđuduvvee maangâpiälâsii pedagogisii tooimâ já toohâđ máhđulâžžân positivlijd oppâmfeerimijd;
4. visâsmittid ovdedeijee, oppâm ovdedeijee, tiervâslii já torvolii arâšoddâdempirrâs;
5. turvid pärni kunnijâttee toimâvyevi já nuuvt pisovijd vuáruvaikuttâskoskâvuođâid paarnij já arâšoddâdempargei kooskâst ko máhđulâš;
6. adelid puoh parnijd oovtviärdâsâšvuođâi máhđulâšvuođâid arâšoddâdmân, ovdedid oovtviärdâsâšvuođâi já suhâpeelij täsiärvu sehe adelid kiärgusvuođâid iberdid já kunnijâttid almos kulttuurärbivyevi sehe jieškote-uv kielâlii, kulttuurlii, oskoldâhlii já uáinulii tuávváá;
7. huámmâšid pärni ohtâgâslii torjuu táárbu já ornid ulmemiäldâsâšvuotâ torjuu arâšoddâdmist ko tárbu itá, táárbu miel maangâ syergi oovtâstpargo;in;
8. ovdedid pärni oovtâstpargo- já vuáruvaikuttâstááiduid, ovdedid pärni toimâm viärdâsâšjuávhust sehe stivrid eettisâvt ovdâsvâstâdâslii já pištee tooimân, nuubij ulmui kunnijâtmân já ohtsâškode jeessânvuotân;
9. visâsmittid pärni máhđulâšvuođâ uásálistid já uázžud vaikuttid olssis kyeskee aššijd;
10. toimâđ oovtâst parnijn sehe pärni vanhimáin teikâ eres huolâtteijein pärni täsitiäduulii ovdânem já olesvâldálij pyereestvaijeem pyerrin sehe tuárjuđ pärni vaanhim teikâ eres huolâtteijee šoddâdempargoost.

37 Oovtviärdâsâšvuotâlaahâ (1325/2014)

38 Laahâ nisonij já almai koskâsii täsiärvust (609/1986)

39 Euroop olmoošvuoigâdвуođâsopâmuš 1990

40 OA almossopâmuš pärnää vuoigâdвуođâin 1989

41 OA almossopâmuš vâdulij ulmui vuoigâdвуođâin 2007

42 OA julgâštus algâaalmugij vuoigâdвуođâin 2007

43 Pištee ovdânem ulmeh – Agenda 2030. OA almosčuákkim 2015

44 Sosiaalhuolâtâslaahâ (1301/2014)

45 Vâdulâšvuođâ vuáđuld ornimnáál palvâlusâin já toorjâtoimâst adelum laahâ (380/1987)

46 Laahâ ovdânemvâdulij spesiaaltipšoost (519/1977)

47 Tiervâsvuođâhuolâtâslaahâ (1326/2010)

48 Arâšoddâdemlaahâ 3 §

Arâšoddâdem uárnejiejest lii kenigâsvuotâ muštâliđ huolâtteijeid arâšoddâdem uulmijn já tooimâst ton jieškote-uv toimâhaamijn. Huolâtteijei uárnejuvvoo máhđulâšvuotâ uásálistiđ já vaikuttiđ suu pääрни arâšoddâdem vuávámân, olášutmân já árvuštâlmân. Laseen huolâtteijeid uárnejuvvoo merikoskâsávt máhđulâšvuotâ uásálistiđ páihálij já ohtâdâhkuáhtásii arâšoddâdem vuávámân já árvuštâlmân.

Paarnij uásálistem arâšoddâdmân heiviittâl perrui valjim, paarnij lahâaasâtlii vuoigâdвуođâ já arâšoddâdem uárnejeeje miärádâs miäldásávt⁴⁹. Taam kalga väldiđ vuotân páihálij vuávámij rähtimist.

Arâšoddâdmist oppâmpiirâs kalga leđe ovdedeijee, oppâm ovdedeijee sehe tiervâslâš já torvolâš ko váldoo vuotân pääрни ahe já ovdánem. Toimâtileh já toimâpiergâseh kalgeh leđe ääšimiäldásiih, já tain kalga väldiđ vuotân estâttesuođâ⁵⁰. Páárnán, kote lii peivikiäjust teikâ peerâpeivitiþsoost, kalga faallâđ olmâ já šiev tääsi purrâmuš. Purâdem kalga leđe ulmemiäldásávt uárnejum já stivrejum.⁵¹ Arâšoddâdem lii oskoldâhlávt, uáinulávt já piäládâhpoolitlávt čoonnâsmettum. Arâšoddâdem ij uážu kevttiđ kávpálij vaikuttem kanavan. Muulsâiävtulii pedagogiikân tâi eromâš uáinun vuáđduduvvee arâšoddâdem târkkilistoo lovvoost 6.

Arâšoddâdmist nuávditteh pargei tohálâšvuotâvátámâšâin já mittomân adelum njuolgâdusâid⁵². Kieldâ kevttimnáál kalga leđe arâšoddâdmist orroo táárbu västideijeenáál sierânâspárnáikârdimáttáatteijee arâšoddâdem sierânâsmáttáatteijee palvâlusâid⁵³. Pargovievâ tohálâšvuođâid kyeskee sirdâšumnjuolgâdusâin asâttuvvoo arâšoddâdemlaavâst⁵⁴.

Arâšoddâdmist váldojeh vuotân pargosuojâlmân já torvolâšvuotân lohtâseijee njuolgâdusah, persovntiäđui kieđâvušmân já tiätusuáján kyeskee njuolgâdusah sehe parnijguin pargee rikostuávváá selvâttem stivreijee laavah. Paarnijd syeijejeh viehâvääldist, kiivsedmist já eres heemâdmist vuáválij muuneeld estim sehe njuolgâ tarvanem vievâst (Loho 3.1)⁵⁵. Torvolâšvuođâ ovdedem kalga leđe vuávâlâš já merikoskâsávt árvuštâllum.

Kieldâ kalga, talle ko uárnee arâšoddâdem, toimâđ oovtâstpargoost máttááttâsâst, liihâdmist já kulttuurist, sosiaalhuolâttâsâst, párnáisuojâlmist, ravviittâhtooimâst já eres tiervâsvuođâhuolâttâsâst västideijee sehe eres tárbulij pelijguin.⁵⁶ Arâšoddâdem pargeid kenigiteh meid njuolgâdusah, moh kyeskih sosiaalhuolâttâspalvâlussâid stivriimân já párnáisuojâlemalmottâs tohâmân⁵⁷.

2.2 Arâšoddâdem toimâhäämih

Arâšoddâdem toimâhäämih láá peivikiäččutoimâ, peerâpeivitiþso sehe ávus arâšoddâdemtoimâ⁵⁸. Arâšoddâdemlaavâ já arâšoddâdemvuávám vuáđđusij ulmeh stivrejeh puoh arâšoddâdem toimâhaamijd. Arâšoddâdemlaavâst miäruštâleh, ete moh laavâ sajah kyeskih ávus arâšoddâdmân⁵⁹. Arâšoddâdem toimâhäämih iäráneh nubijnis.

49 Arâšoddâdemlaahâ 12 já 19 §

50 Arâšoddâdemlaahâ 10 §

51 Arâšoddâdemlaahâ 11 §

52 Arâšoddâdemlaahâ 25 – 33 § já 75 § já staatâräädi asâttâs arâšoddâdmist (753/2018)

53 Arâšoddâdemlaahâ 25 §

54 Arâšoddâdemlaahâ 75 §

55 Arâšoddâdemlaahâ 10 §

56 Arâšoddâdemlaahâ 7 §

57 Sosiaalhuolâttâsleahâ 35 § (1301/2014) já párnáisuojâlemaahâ 25 já 25 a § (417/2007)

58 Arâšoddâdemlaahâ 1 §-

59 Arâšoddâdemlaahâ 1 §

Ovdâmerkkân oppâmpirrhâseh, resurseh, pargei škovliittâs já tohálâšvuodâvátâmâšah, pargoviehârâhtus, pârnijuávhui stuárudâh sehe paarnij já pargei koskâsâš koskâvuotâloho mulsâšuveh. Sierâ toimâhaamij jiešvuodâh váldojeh huámmášumán páihálii arâšoddâdemvuávám ráhtidijn já ulmeh târkkilistojeh toimâhaamij miel.

Lii tehálâš, ete huolâtteijeeh finnejeh tuárvi tiäđu puoh toimâhaamij siskáldâsâin já jiešvuodâin. Kieldâ kalga ornid stivrim já ravvim huolâtteijeid faallâmnáál orroo arâšoddâdempalvâlusâin. Táárbu miel huolâtteijein savâstâlloo tast, ete mii arâšoddâdem toimâhaamijd já vijđoduvâid västid pârni tááruid já hiäđu. Ravvuuh já stivrim adeluvvojeh, ko ucâluveh palvâlussâid, sehe ko pârni jo lii mielid arâšoddâdempalvâlusâin.⁶⁰

Arâšoddâdem, mii olâšuttoo peivikiäjuin, lii táválumos arâšoddâdem toimâhaamijn. Peivikiäjuin toimâ lii juávkkuhámâsâš. Pârnijuávhuh pyehtih hâmmesjuđ sierânáál ko váldoo vuotân ovdâmerkkân paarnij ahe, torjuu târbu teikâ tot, ete láá-uv juávhust siämmáá perruu pârni. Juávhuh kalgeh leđe pedagogisávt ulmemiäldásiih já tai ráhtimist váldojeh vuotân pargei miärán já juávhui enâmusstuárudâhân lohtâseijee njuolgâdusah⁶¹. Peivikiäjui pargei maangáámmátlâšvuotâ lii kvaliteetlii arâšoddâdem vyeimivääri, ko puohâi mättim lii kiävtust sehe ovdâsvástádâsah, pargoh já áámmátroolih olâšuveh ulmemiäldásii vuovijn. Peivikiäjuin kalga leđe toomâst västideijee hovdâ⁶².

Arâšoddâdemlaahâ tiädu pedagogiik merhâšume já siämmâst arâšoddâdem máttáatteijei já sierânâsmáttáatteijei pedagogisii ovdâsvástádâs⁶³. Olesovdâsvástádâs pârnijuávhui tooimâ vuávámist, tooimâ vuávâlâšvuodâ já ulmemiäldâsâšvuodâ olâšumeest sehe tooimâ árvuštâlmist já oovdedmist lii arâšoddâdem máttáatteijein. Arâšoddâdem máttáatteijeeh, sierânâsmáttáatteijeeh, sosionomeh, párnáitipšoooh já eres arâšoddâdem pargeeh vuávájuh já olâšuteh tooimâ oovtâst.

Peerâpeivitipšo lii arâšoddâdem, mii olâšuttoo uccâ juávhust. Tot uárnejuvoo peerâpeivikiäjust, mii puáhtá leđe priivaat päikki tâi eres tipšosaje, mii lii päihi nálâsâš⁶⁴. Peerâpeivitipšo puáhtá ornid oovtâ teikâ kyevti tipšoo tâi sierânâstiiijn kulmâ tipšoo oovtâst ornim arâšoddâdmin⁶⁵. Peerâpeivikiäjui pargeemeereest sehe pârnijuávhui vuáđđudmist kalga väldid huámmášumán vádulijd já mudoi torjuu tarbâseijee paarnijd⁶⁶. Peerâpeivitipšoooh västideh jieijâs juávhu tooimâst. Pedagogisâš jođettem já tooimâ stivrim tuárju peerâpeivitipšoi ulmemiäldásii tooimâ vuávám já olâšuttem.

Ávus arâšoddâdemtoomâ olâšuttem já tiädučuágástuvah mulsâšuveh arâšoddâdem uárneijee miärádâsâi miel. Ávus arâšoddâdemtoomâ puáhtá ornid ovdâmerkkân sierâdemkieddi- teikâ kerhotoimân. Toimâ lii stivrejum já ulmemiäldâsâš. Ávus arâšoddâdemtoimâ puáhtá faallâđ ovdâmerkkân olgon lihâdem, sierâdem, taaiđâ- teikâ lihâdemšoddâdem. Toos lasseen ávus arâšoddâdemtoimâ puáhtá faallâđ huolâtteijeid stivrejum oovtâstorroom parnijguin sehe eres sosiaallijd kontaktijd. Ávus toimâ kalga leđe vuávájum, vâi arâšoddâdemlaavâ uulmijd puáhtá väldid tast huámmášumán. Uulmijd kalga väldid tađe vijđâsubboht huámmášumán, mađe eenâb kiärdulávt já tävjibeht párnâáh tooimân uásálisteh. Toomâ luándu miel tiädu-uulmijd puáhtá tiäduutiäđ eenâb ko iärâsijd.⁶⁷

60 Arâšoddâdemlaahâ 4 a 16 §

61 Arâšoddâdemlaahâ 34-36 §

62 Arâšoddâdemlaahâ 25 §

63 Arâšoddâdemlaahâ 2, 25 já 35 §

64 Arâšoddâdemlaahâ 1 §

65 Staatârâädi asättâs arâšoddâdmist (753/2018) 2 §

66 Arâšoddâdemlaahâ 38 §

67 Arâšoddâdemlaahâ 3 § 2. moomeent HE 40/2018 vp, s.85

Vuárutipšo kalga ornid nuuvt vijdáht ko lii tárpu páárnán, kote taarbâš tom huolátteijee pargo tâi uápui tiet. Vuárutipšo puáhtá ornid ehidij, oholoopâi já iho peivikiäččutoimân tâi peerâpeivitipšon. Vuárutipšoost paarnij uásálistem arâšoddâdmân lii távjá epikiärdulâš. Taam kalga väldid huámmášumán pedagogisii tooimâ vuáváamist já olášutmist.⁶⁸

2.3 Arâšoddâdem päärni šoddâm já oppâm pálgá uáassin

Arâšoddâdem lii tehálâš uási päärni šoddâm já oppâm pálgá. Arâšoddâdem ráhtá vuáđu eellimave pištee oppâmân. Päärnih pyehtih arâšoddâdmân fárustis sii oovdeb eellimvuáttámuš, mast merhâšittee tahhen láá huolátteijei já paarnij koskâsiih vuáruvaikuttâs- já kieresvuotâkoskâvuodâh. Pargei pargon lii ráhtiđ luáttámušlii koskâvuodâ páárnán. Huolátteijei já pargei koskâsâš oovtâstpargo puáhtá paarnij elimân jotkuuvâšvuodâ já torvolâšvuodâ. Ko suáppojeh päärni arâšoddâdem uulmijn te ávus, áárvust annee já oovtâitosâš kuáhtám lii tehálâš. Merikoskâsâš oovtâstpargo lii tergâd, vâi perrui já pargei ohtsâš šoddâdempargo hámmee päärni tááhust jïärmálii ubâlâšvuodâ.

Pärnivuođâ merhâšume iberdem sehe tiátu paarnij šoddámist, ovdánmist já oppámist lii pedagogisii tooimâ vuáđu. Siámmáá tehálâš lii tubdâđ jyehi päärni já väldid vuotân suu ohtâgâslâš ovdánem. Päärni tubdâm váátá nuuvt pisovijd vuáruvaikuttâskoskâvuodâid pargei já paarnij kooskâst ko máhđulâš⁶⁹.

Arâšoddâdem já toos kullee ovdámáttááttâs sehe vuáđumáttááttâs hámmejeh päärni ovdánem já oppâm tááhust systemaatlávt ovdáneijee ubâlâšvuodâ já vuáđu avepiäiválii oppâmân. Kvaliteetlii ubâlâšvuodâ vuolgâsaijeen lii, ete arâšoddâdem sehe ovdâ- já vuáđumáttááttâs pargeeh tobdeh škovlimvuáhâduv sehe ton sierâ mudoi kuávdâšlijd uulmijd, jiešvuovijd já vuáhâduvâid. Paarnij pyereestvaijeem sehe ovdánem já oppâm nyebžilvuodâ tiet meid sirdâšemmodoh vuávájuvvojeh já taid árvuštâllojeh.

Arâšoddâdem uárneijee vuáđđud oovtâstpargo ráhtusijd já tiäđusirdem vuáhâduvâid, moi vievâst siirdâšmeh päähist arâšoddâdmân, arâšoddâdem ääigi sehe arâšoddâdmist ovdámáttááttâsân já tobbeen vuáđumáttááttâsân láá nuuvt nyebžileh ko máhđulâš. Sirdâšemmodoin pargoo huolátteijein oovtâstpargo päärni hiäđu miäldásávt. Tiäđui sirdemist puáhtá anneeđ ävkkín arâšoddâdem ääigi nurrum dokumentijd, main kovvejeh päärni ovdánem já oppâm, sehe páárnán rahtum arâšoddâdemvuávám. Tiäđu sirdemist nuávdittuvvojeh vyeimist orroo njuolgâdusah.⁷⁰

2.4 Árvuvuáđu

Arâšoddâdemvuávám vuáđđusij árvuvuáđu almosprinsiipin lii päärni hiäđu vuosâsajasâšvuotâ, päärni vuoigâdvuotâ pyereestvajemân, huolâttâsân já suojalmân, päärni uáivil vuotân väldim sehe oovtviärdâsij já täsiárvusij kohtâlem vátámâš já päärni olgoštemkiäldu OA Párnáá vuoigâdvuodâi sopâmuš⁷¹, arâšoddâdemlaavâ⁷² já OA vâdulij ulmui vuoigâdvuodâid kyeskee almosopâmuš miäldásávt⁷³.

68 Arâšoddâdemlaahâ 13 §

69 Arâšoddâdemlaahâ 3 § 1 moomeent 5 saje

70 Ovdâmerkân arâšoddâdemlaahâ 40–42 §

71 OA almosopâmuš párnáá vuoigâdvuodâin 1989

72 Arâšoddâdemlaahâ 20 §

73 OA almosopâmuš vâdulij ulmui vuoigâdvuodâin 2007

Pärnivuodâ jiešárvu

Arâšoddâdem pargon lii suojâliđ já ovdediđ paarnij vuoigâdвуodâ šiev já torvolii pärnivuotân. Arâšoddâdem vuáđuduvá ibárdâsân pärnivuodâ jiešáárvust. Jyehi pärni lii áinoošlajâsâš já mávsulâš eidu tagarin ko sun lii. Jyehi päärnist lii vuoigâdвуotâ kulluđ, oinuđ, valduđ vuotân já iberduđ tagarin ko sun lii sehe siärváduvâs jesânin.

Olmožin šoddâm

Arâšoddâdem vuáđuduvá eellim, pištee eellimvyevi já olmoošvuoigâdвуodâi kunnijâtmân sehe olmoošáárvu luávkkááhánáávuotân. Pargeeh tuárjuh paarnij šoddâm olmoošvuotân, mon kovvee viggâmuš tuotâvuotân, pyerivuotân já muččâdвуotân sehe vuoigâlâšvuotân já ráávhun. Arâšoddâdmist aneh áárvust čuovviittâs, mii tiettuu jurdâččemvyevist jieččân, eres ulmui, pirrâs já tiäđu kuáttá sehe vyevist já táátust toimâđ rievtnáál. Pargeeh stivrejeh paarnijd toimâđ árvuvuáđu miäldásávt sehe savâstállâđ áárvuin já ideaalijn. Arâšoddâdmist kivsodem, raasiism teikâ viehâvaldi ij tuhhiittuu mongin häämist ijge kiästen.

Päärni vuoigâdвуodâh

Päärnist lii vuoigâdвуotâ lekkâđ jieijâs, uáivilijdis já jurduidis sehe šoddâđ iberduđ tai olgospyehtimvuovijguin, moh sust láá. Jyehi päärnist lii vuoigâdвуotâ šiev máttááttâsân, huolâttâsân já movtijdittee macâttâsân. Päärnist lii vuoigâdвуotâ sierâdiđ, oppâđ sierâdmáin já ilodiđ tast, maid lii oppâm sehe ráhtiđ ibárdâs sust alnees, suu identiteetist já maailmist suu jieijâs vuolgâsoojij miäldásávt. Päärnist lii vuoigâdвуotâ siärvuslâšvuotân já juávkun kulluumân. Päärnist lii vuoigâdвуotâ finniđ tiäđu maangâpiälâsávt, kiedâvuššâđ tobdoid já ruossâlâšvuodâid sehe keččâliđ já máttááttállâđ uđđâ aašijd.⁷⁴

Oovtviärdásâšvuotâ, täsiárvu já maangâhámásâšvuotâ

Arâšoddâdem oodved syemmilii ohtsâškode demokraattisijd áárvuid, tego oovtviärdásâšvuodâ, täsiáárvu já maangâhámásâšvuodâ. Paarnijn kalga leđe máhđulâšvuotâ ovdediđ táiduidis já toohâđ valjiimijd ovdâmerkkân suhâpeeleeest, álgápuátimist, kulttuurтуáváážist teikâ eres persovnân lohtâsejee suujâin peerusthánáá. Pargeeh kalgeh ráhtiđ maangâhámásâšvuodâ kunnijâttee pirrâduv. Arâšoddâdem ráhtoo maangâhámásii syemmilii kulttuurârbivuáhán, mii hámmejuvoo ain paarnij, sii huolâtteijei sehe pargei vuáruvaikuttâsâst.

Perrui maangâhámásâšvuotâ

Áámmátlâš, ávus já kunnijâttee jurdâččemvyehi maangâhámásij perrui já perrui sierâlágán kielâi, kulttuurij, uáinui já oskolduvâi, ärbivuovij sehe šoddâdemvuovij kuáttá lááčá iävtuid šiev šoddâdemoovtâstpaargon⁷⁵. Paarnij peerâidentiteet já peerâkoskâvuodâh tuárjojeh tienuuvt, ete jyehi pärni puáhtá tubdâđ jieijâs perruu mávsulâžžân.

Tiervâslâš já pištee eellimvyehi

Arâšoddâdem pargon lii stivriđ paarnijd tiervâšvuodâ já pyereestvaijeem ovdedeijee eellimvuovij. Paarnijd fáллоjeh máhđulâšvuodâh ovdediđ sii tobdotááiduid já esteetlii jurdâččem. Arâšoddâdmist tobdeh já nuávditteh pištee eellimvyevi prinsiiuid nuuvt, ete sosiaallâš, kulttuurilâš, ekonomâlâš já ekologâlâš ooláádmuddo váldoo vuotân. Arâšoddâdem ráhtá vuáđu ekososiaallii čuovviittâsân nuuvt, ete olmooš ibbeerd, ete ekologâlâš pišteevuotâ lii iähtu sosiaallii pišteevuotân já olmoošvuoigâdвуodâi olášumán.

74 OA almosopâmuš pärnáá vuoigâdвуodâin 1989

75 Arâšoddâdemlaahâ 3 § 1 moomeent 6 saje

2.5 Oppâmibárdâs

Arâšoddâdemvuávám vuáđđuseh láá rahtum nuuvt, ete toh vuáđuduveh oppâmibárdâsân, mon mielld päärnih šaddeh, ovdáneh sehe uáppih vuáruvaikuttâsâst eres ulmuiguin já aldapirrâsijn. Oppâmibárdâs vuáđuduvá meid uáinun, ete päрни lii aktiivlâš tuáimee. Päärnih láá luándulávt sahhiih já halijdeh oppâđ uđđâ aášijd, kiärduđ já adđiistállâđ aášijd. Oppâm lii olesváldálâš já tot tábáhtuvá jyehi saajeest. Tast ovtâstuveh tiäđuh, tááiđuh, toimâ, tobdoh, aiccâmušah, rumâšliih vuáttámušah, kielâ já jurdâččem. Oppâm tábáhtuvá eereeb iärásij paarnij aiccâldijn já tarkkuudijn pirrâsis sehe adđiistâldijn iärásij tooimâ. Päärnih uáppih meid sierâdmáin, liihâdmáin, tutkâmáin, porgâmáin sierâlágán pargoid, olgospyehtimáin jieijâs sehe tooimâst, mii vuáđuduvá táidoid.

Arâšoddâdmist oppâm vuolgâsaijeen láá paarnij oovdeb vuáttámušah, ääših, main sii láá perustum já sii mättim. Lii tehálâš, ete uđđâ aášijn, maid sij uáppih, lii ohtâvuotâ paarnij ovdáneijee kiärgusvuodáid sehe eres vuáttámušmaailmân já kulttuuruvuáázân. Päärnih uáppih pyeremusávt talle ko sij vajeh pyereest já tobdeh ete láá torvoost. Positiivliih tobduvuttámušah já vuáruvaikuttâskoskâvuodah ovdedeh oppâm. Viärdâsâšjuávkku já vuáttámuš, ete kulá siärvádâhân, láá oppâm já uásálâšvuodâ tááhust teháliih. Päärnih kalgeh finniđ sii oppâmân pargei stivrim já torjuu. Paarnijd movtjidittee, ulmemiäldâsâš já vuohâsávt hästee toimâ movtjidit oppâđ lase. Jyehi päрни kalga finniđ vuáttámušâid luhostuumist já ilo jieijâs tooimâst sehe sust alnees uáppen.

Sierâdem lii arâšoddâdemahasij paarnij oppâmân merhâšittee. Tot lii päärni movtjidittee já ilo pyehtee toimâ, mast päärnih siämmâst uáppih maangâid tááiđuud já vâldih anon tiäđu. Arâšoddâdmist kalgeh iberidiđ sierâdem jiešáárvu páárnán sehe ton pedagogisii merhâšume oppâmist já paarnij olesváldálii ovdánmist já pyereestvajemist.

2.6 Pedagogisávt tiäduuttum šoddâdem, máttááttâs já tipšo ubâlâšvuotâ

Arâšoddâdemvuávám vuáđđusijn pedagogiik vuáđuduvá miäruštállum árvuvuáđun, ibárdâsân päärnist, pärnivuodâst sehe oppâmist. Pedagogiikkáin uáivilduvvoo maangâtieđâlii, eromâšávt šoddâdem- já arâšoddâdemtieđâlii tiätun vuáđuduvvee, áámmátlávt jođettum já áámmátpargei olášuttem vuáválii já ulmemiäldâsii tooimâ paarnij pyereestvaijeem já oppâm olášumán. Tot uáinoo arâšoddâdem toimâkulttuurist, oppâmpirrâsijn sehe šoddâdem, máttááttem já tipšo ubâlâšvuodâst. Pedagogiik tiäduuttum⁷⁶ arâšoddâdem ubâlâšvuodâst váátá pedagogisii äššitubdâm sehe tom, ete pargein lii ohtsâš ibárdâs tast, ete maht paarnij oppâm já pyereestvaijeem pyehtih puoh pyeremus vuovijn ovdediđ.

Arâšoddâdem olášuvá pargei, paarnij já pirrâs vuáruvaikuttâsâst, mast šoddâdem, máttááttem já tipšo hámmejeh čapo ubâlâšvuodâ. Taid kulmâ ooláádmudo pyehtih tarkkuđ abstraktlávt sierâ, mutâ keevâtlíi tooimâst toh čonâseh oohân. Taat taha máhđulâžžân olesváldálii aldanemvyevi päärni šoddâm, ovdánem já oppâm oovdedmist. Šoddâdem, máttááttem já tipšo tiäduuttuvvojeh eresnáál eresahasij paarnij tooimâst sehe arâšoddâdem sierâ toimâhaamijn.

Šoddâdem lii toimâ, mon mielld kulttuurliih áárvuh, täävih já noormah sirdâšuveh, hámmejuvvojeh já uđâsmueh. Jieijâs uásild šoddâdem ulme lii sirded kulttuurärbivyevi sehe tergâdin onnum áárvuid

76 Arâšoddâdemlaahâ 2 § já 23 §

já traditoid čuávvo suhâpuolvân. Šoddâdem vievâst päärnih stivrejuvvoje toohâđ jieijâs uáivilijđ já árvuštállâđ kriittisávt orroo jurdâččem- já toimâtaavijđ sehe toimâđ eettisávt pištee vuovijn. Šoddâdem čuovviittâstomân lii stivriđ tiäđulávt paarnij ohtâgâslii identiteet hammim tienuuvt, ete päärnih uáppih huámmášiđ jieijâs tooimâs vaikuttâsâid nubbijđ ulmuid já pirrâsâsis. Paarnij ovdánem tuárjoo nuuvt, ete sij uáppih toimâđ sehe kevttiđ sii máttim meid nuubij pyerrin.

Máttááttâs vuolgâsaijeen lii arâšoddâdem vuáđđusijn miäruštállum oppâmibárdâs. Máttááttâs tárguttâs lii ovdediđ paarnij oppâm já išediđ paarnijđ rähtiđ merhâšuumijđ alnees, nuubijn ulmuin sehe maailmist sii pirrâ. Arâšoddâdmist movtijditeh já motivisteh paarnijđ máttááttállâđ uđđâ aasijđ sehe stivrejeh kevttiđ sierâlágán oppâmvuovijđ. Máttááttâs tuárju já tast aneh ävkkín paarnij luándulii sahhiivuodâ já tutkâm haalu. Máttááttâsâst válđojeh vuotân paarnij ovdáneijee tááiđuh, mielâkiddiivâšvuodâ čuosâttuvah, nanoduvah já ohtâgâsliih torjuu táárjuh. Lasseen máttááttâs vuáđđun láá oppâmpirrâsâid (loho 3.2), vijđes máttiimân (loho 2.7) já pedagogisii tooimân (loho 4) asâttum ulmeh.

Tipšo lii fyysilijn vuáđutáárbuin huolâttem sehe tobdovuáđulâš perustem. Ulmen lii, ete päärnist lii tobdo, ete sun lii áárvust oonnum já ete suu iberdeh já ete sun lii ohtâvuodâst eres ulmuid. Kyevtpiälâlâš já kunnijâttee vuáruvaikuttâskoskâvuotâ sehe positiivlâš kuoskâttem já aldavuotâ vuáđudeh šiev tipšo já huolâttem vuáđu. Tilâlâšvuodâh, moh kiärduh piäiválávt, tego purâdem, kárvudâttâm já nuolâdâttâm, vuoinâstem já hygieniast huolâttem láá pääрни peeivi tehálâš uási. Arâšoddâdem tipšotilâlâšvuodâh láá ain siämmáá ääigi šoddâdem- já máttááttemtilâlâšvuodâh, main uáppih ovdâmerkkân vuáruvaikuttâstááiđuid, alnees huolâttem tááiđuid, ääigi haldâšem sehe uáppih šiev hárijnmijđ.

2.7 Vijđes máttim

Arâšoddâdmist rähtih vuáđu paarnij vijđes máttiimân. Vijđes máttim šadda tiäđui, tááiđui, áárvui, jurdâččemvuovij já táatu ubâlâšvuodâst. Máttim meerhâš meid naavcâ kevttiđ tiäđuid já tááiđuid sehe toimâđ tilâlâšvuodâ váttee vuovijn. Tiäđui já tááiđui kevttimân vaikutteh paarnij oppâm áárvuh já jurdâččemvyevih sehe táttu toimâđ. Vijđes máttim tárbu sadda pirâstíttee maailm nubâstusâin. Olmožin šoddâm, oppâm, porgâm sehe aalmugjesânin toimâm tääl já puátteevuodâst váátá tiätu- já táiđusuorgijđ rastaldíttee já ovtâstíttee máttim. Vijđes máttim ovdánem oovded paarnij šoddâm ovtâskâs olmožin já siärváduv jesânin. Máttim ovdánem álgá arâpárnivuodâst já juátkoo čoodâ eellim. Vijđes máttim ulmeh joteh juátkojeijen arâšoddâdemvuávám vuáđđusijn ovdâ- já vuáđumáttááttâs máttááttâsvuávámij vuáđđusâid. Vijđes máttim ulmeh láá stivrim taan äššikirje valmâštállâm já taid kalga väldiđ vuotân páihálijn arâšoddâdemvuávámijn.

Šiev tääsi pedagogisâš toimâ nannood paarnij vijđes máttim. Vijđes máttim ovdánmân vaaiikut tot, maht arâšoddâdmist tuáimih, maht sierâ oppâmpirrâseh kiävttoje sehe maht paarnij pyereestvaijeem já oppâm tuárjoje. Vijđes máttim ulmeh válđojeh vuotân toimâkulttuur já oppâmpirrâsij oovdedmist sehe šoddâdmist, máttááttâsâst já tipšoost. Lovvoost 4.5 kovvejum oppâm suorgij pargon lii ovdediđ paarnij vijđes máttim.

Arâšoddâdemvuávám vuáđđusijn kovvejuvvoje vittâ nubijdis lohtâseijee vijđes máttim uási:

- jurdâččem já oppâm
- kulttuurilâš máttim, vuáruvaikuttâs já olgospyehtim
- alnees huolâttem já argâtááiđuh

- maangâluuhâmtáidu já tiätu- já viestâdemteknologia mättim
- uásálistem já vaikuttem.

Čuávuvâžân kovvejuvvo, ete maid vijdes mättim sierâ uásih merhâšuvvojeh. Lasseen miäruštâlloo arâšoddâdem pargo jieškote-uv uásist.

Jurdâččem já oppâm

Jurdâččem- já oppâmtááiduh ovdáneh vuáruvaikuttâsâst eres ulmuiguin já pirrâsáin já hámmejev vuádu eres mättim ovdánmân já avepiäiválii oppâmân. Tiädu haahâm, ornim já uđđâ ráhtim váátá kreatiivlii já kriittálii jurdâččem, mon vuádu ráhtoo arâšoddâdmist. Arâšoddâdem pargo lii torjuđ paarnij jurdâččem- já oppâmtááiduid.

Paarnij jurdâččem já oppâm ovdáneh maangâpiälásij já merhâšittee vuáttámušái vievâst. Imâštálmân, hoksáámân sehe oppâm ilon kalga leđe saje. Sierâdmist paarnijn lii máhđulâšvuotâ kevttiđ sii mielâkuvviittâs já kreatiivlâšvuodâs, keččâliđ oovtâst sii ideaidis já tutkâđ maailm. Paarnij tááiduh orniđ, nomâttiđ já kuvviđ sii pirrâsis já ton almonijd tuárjohave já ovdánem miäldásávt. Paarnijd ruokâsmiteh kojâdiđ já toohâđ kojâdemvuálásâžân. Siiguin ilodeh luhostuumijn já máttááttâleh movtjiddiid nuubijđ. Paarnijd movtjidditeh meid siinán já toos, ete ij koolgâ orvâttuđ feilimijn, sehe utkâđ čuávdušijđ sierâ tilálâšvuodâin. Sij stivrejuvvojeh čuoccâđ já paijeentoollâđ sii tarkkuuvâšvuodâs. Jyehipiäiválâš, kelijdeijee fyysilâš aktiivlâšvuotâ tuárju paarnij jurdâččem já oppâm. Toomâ pedagogisâš dokumentistem (loho 4.2) sehe ohtsâš suogârdem išedeh paarnijd huámmášiđ sii oppâm já tubdâđ sii nanoduvâid. Taat nannood paarnij osko jieijâs navccáid.

Kulttuurilâš mättim, vuáruvaikuttâs já olgospyehtim

Päärnih šaddeh kulttuurilâš, kielâlâšvâst já uáinulâšvâst maangâpiälâšii maailmist. Taat tiädu sosiaallij já vuáruvaikuttâstááidui sehe kulttuurlii mättim merhâšume. Mättimân kulá táidu kuldâliđ, tubdâđ já iberdiđ sierâ uáinuid sehe nahcâ suogârdâllâđ jieijâs áárvuid já jurdâččemvuovijđ. Vuáruvaikuttâstááiduin sehe naavcâst olgospyehtiid jieijâs já iberdiđ iärâsijđ lii tehâlâš merhâšume identiteetân, toimânaahcân já pyereestvajemân. Tuáimee vuáruvaikuttâs sierâlágán kulttuur- já uáinutuávâázist puáttee ulmuiguin váátá jieijâs já iärâsij kulttuur já uáinulii tuávváá iberdem já kunnijâtem. Arâšoddâdem pargon lii ovdediđ paarnij kulttuurlii mättim sehe sii vuáruvaikuttâs- já olgospyehtimtááiduid.

Päärnih ruokâsmittojev uápásmuđ eres ulmuid, kielâid já kulttuurâid. Pargeeh tuáimih mallin paarnijđ nuubij ulmui sehe kielâlii, kulttuurlii já uáinulii maangâhámâsâšvuodâ positiivlii kuáhtáámist. Päärnih stivrejuvvojeh ustevlâšvuotân já šiev taavijđ. Oovtâstpaargon vuáduduvvee toimâ lááčá máhđulâšvuodâid hárttâllâđ vuáruvaikuttâs- já olgospyehtimtááiduid sierâ tilálâšvuodâin já sierâlágán ulmuiguin. Paarnijguin hárttâlleh nube sajan asâttum, máttááttâleh tarkkuđ aašijđ sierâ uáinust sehe čuávdiđ ruossâlâšvuodâid ovdedeijee vuovvijn. Taat nannood paarnij sosiaallijđ tááiduid. Päärnih tuárjohave kulttuuridentiteetij ráhtimist. Arâšoddâdmist finnejum vuáttámušah, tiäduh já tááiduh kulttuurärbivvevist nanodeh päärnii naavcâ oommâđ, kevttiđ já mutteđ kulttuur. Ovdâmerkân sierah, purâdempuudah já juhleh fáälih tilálâšvuodâid jyehiđ vuáttámušâid sierâlágán ärbivuovijn já taavijn. Päärnih tuárjohave positiivlii koskâvuodâ ráhtimist maangâhámâsii pirrâsân.

Alnees huolâtem já argâtááiduh

Alnees huolâtmân, tiervâšvuotân já torvolâšvuotân lohtâseijee tááiduh láá puohháid tergâdeh. Arâšoddâdem pargon lii nanodiđ paarnij pyereestvajemân já torvolâšvuotân lohtâseijee tááiduid sehe

stivriđ sii toohâđ pište eellimvyevi miäldásijđ valjiimijđ. Arâšoddâdmist tuárjoh paarnij positiivliih jurdâččemvyevih puátteevuodâ kuáttá.

Paarnij jiešráđálâšvuodâ lasanem tuárjoo kuuloid. Paarnijđ išedeh, já sii movtjiditeh pivdeđ iše ain ko sii tarbâšeh tom. Parnijguin hárvuttâleh sierâlagán tááiđuid tego kárvudâttâm, purâdem sehe persovnlíi hygieniast já jieijâs tävirijn huolâttem. Päärnih stivrejuvvoje toimâđ ovdâsvástádâslávt já torvolávt arâšoddâdem oppâmpirrásijn sehe aldasii luándust já jotoluvâst. Parnijguin kiedâvuššojeh sii pyereestvaijeem ovdedeijee ääših tego vuoiñâstem, purrâmuš, lihâdem já mielâ pyereestvaijeem merhâšume. Paarnijđ išedeh tobdoi čäittimist já jieijâs stivriimist. Paarnij tobdotááiđuh nanosmeh, ko siiguin máttááttâleh aiccâđ, tiäđuštíđ já nomâttiđ tobdoit. Päärnih stivrejuvvoje meid kunnijâttiđ já suojâliđ sii jieijâs já iärásij roopâ.

Maangâluuhâmtáíđu sehe tiätu- já viestâdemteknologisâš mättim

Maangâluuhâmtáíđu sehe tiätu- já viestâdemteknologisâš mättim tarbâšuvvoo paarnij já perrui aargâst, ulmui koskâsii vuáruvaikuttâsâst sehe ohtsâškodálii uásálistmist. Maangâluuhâmtáíđu sehe tiätu- já viestâdemteknologisâš mättim ovdedeh täsiáárvu paarnij šoddâdmist já škovliimist. Arâšoddâdem pargon lii tuárjuđ tai tááiđui ovdánem.

Maangâluuhâmtáíđu lii kulttuurilávt maangâhámásij saavâi já pirâstíttee maailm iberdem sehe vuáruvaikuttâs uáinust tehálâš vuáđutáíđu. Maangâluuhâmtáíđoin uáivilduvvoje tááiđuh tulkkud já pyevtittiđ sierâlagán saavâid. Maangâluuhâmtáíđu vuáđđun lii vijđes tekstâibárdâs, mon miel sierâlagán teevstah pyehtih leđe eereeb iärásij čallum, sarnum, audiovisuaallii teikâ digitaallii häämist. Tot ana sistees sierâlagán luuhâmtáíđuid tego koveluuhâmtáíđu, nummeerlii luuhâmtáíđu, medialuuhâmtáíđu já vuáđuluuhâmtáíđu. Maangâluuhâmtáíđu kulá aldasávt jurdâččem- já oppâmtáíđoid. Parnijguin nomâtteh aašijđ já tiingâid sehe máttááttâleh sierâlagán tuávâduvâid. Paarnijđ movtjiditeh tutkáđ, kevttiđ já pyevtittiđ saavâid sierâlagán, meid digitaallijn, pirrásijn. Vâi ovdáneh maangâluuhâmtáíđuulâžžân päärnih tarbâšeh rávisulmuu maali sehe riges tekstâpirrâs, paarnij pyevtittem kulttuur sehe parnijđ hiäivulijđ kulttuurpalvâlusâid.

Parnijguin totkeh já aicâdeh tiätu- já viestâdemteknologia rooli argâelimist sehe uápásmuveh sierâlagán tiäđu- já viestâdemteknologisâš piergâsâid, heiviittâssâid já spellâid. Digitaallii dokumentistem aneh ävkkín sierâin, tutkâmist, liihâdmist sehe taidâlii feerimist já pyevtitmist. Máhđulâšvuodah keččâliđ já pyevtittiđ siskâldâsâid jieš já oovtâst eres parnijguin, nuuvt ete annoo ävkkín tiätu- já viestâdemteknologia, ovdedeh paarnij kreatiivlii jurdâččem já ohtsâštoimâ tááiđuid sehe luuhâmtáíđu. Pargeeh uápisteh paarnijđ tiätu- já viestâdemteknologia maangâpiälâsij já torvolii kiävtun.

Uásálistem já vaikuttem

Aktiivlâš já ovdâsvástádâslâš uásálistem já vaikuttem ráhtih vuáđu demokraatlii já pište puátteevuotân. Taat váátá ovtâskâs ulmust tááiđu já haalu uásálistíđ siärvâduv tooimân sehe luáttámuš jieijâs vaikuttemmáhđulâšvuodâid. Paarnij vuoigâdvuodâid kulloo tot, ete suu kuldâleh já sun uázžu uásálistíđ jieijâs elimân vaikutteijee aašijn. Arâšoddâdmist kunnijâteh taid demokraatia olâšume kuávdâšlijđ prinsiiijđ. Arâšoddâdem pargon lii tuárjuđ paarnij ovdáneijee uásálistem- já vaikuttemtááiđuid sehe movtjidittiđ jiešráđálâšvuotân.

Áárvust annee kuáhtám parnijguin, sii jurdui kuldâlem já alguid västidem nanodeh paarnij uásálistem- já vaikuttemtááiđuid. Päärnih vuávâjeh, olâšuteh já árvuštâleh tooimâ oovtâst pargeiguin. Siämmást päärnih uáppih vuáruvaikuttâstááiđuid sehe ohtsij njuolgâdusâi, sopâmušâi já luáttámuš merhâšume.

Pargeeh huolâtteh tast, ete jyehi päärnist lii máhđulâšvuotâ uásálistiđ já vaikuttiđ. Uásálistem já vaikuttem peht paarnij ibárdâs alnees ovdán, jiešluáttámuš šadda já siärváduvâst taarbâšliih sosiaalliih tááiđuuh hámmejuvvoje.

2.8 Ääših, moh meriduvvojeh páihálávt

Páihálih arâšoddâdemvuávám ráhtidijn savástáloo tast, maid taan lovvoost meridum arâšoddâdem pargoh já almoliih ulmeh merhâšeh já maht arâšoddâdmân asâttum uulmij olášumeest puáhtá huolâttiđ sierâ toimâhaamijn.

Loho 2 ana sistees oosijd, maid lii ulmemiäldásâš siskálmittiđ uáassin páihálih arâšoddâdemvuávám. Táágáreh uásih láá:

- arâšoddâdemlaavâ miäldásiih ulmeh
- árvuvuáđu (loho 2.4)
- oppâmibárdâs (loho 2.5) já
- vijđes mättim (loho 2.7).

Táid oosijd puáhtá ráhtiđ páihálijd lasattâsâid.

Páihálih arâšoddâdemvuávámist kovvejuvvoje hassen

- arâšoddâdem ornim já sierâ toimâhäämih sehe toi koskâsâš oovtâstpargo páihálih uáinust
- páiháliih sirdâšemvuáháduvah, ko pärni aalgât arâšoddâdmist, sirdâšuvá arâšoddâdem ääigi nube juávkun tâi nube toimâsajan sehe ko pärni sirdâšuvá ovdámáttáttâsân tâi nube arâšoddâdem uárnejejee tooimân.

Arâšoddâdem sierâ toimâhaamijd puáhtá ráhtiđ sierâ arâšoddâdemvuávámijd lovo 1.2 miäldásávt.

Árvuvuáđu já oppâmibárdâs sehe vijđes mättim ulmeh váldoje vuotân já taid jienâlmiteh lovain, main kiedâvušeh arâšoddâdem toimâkulttuur, arâšoddâdem pedagogisii tooimâ vuávám, olášuttem já árvuštállám sehe ovdánem já oppâm torjuu.

3. ARÄŠODDÄDEM TOIMÄKULTTUUR

Toimäkulttuur lii historjalávt já kulttuurlávt šoddâm tääpi toimâđ, mii hámášuvá siärváduv vuáruvaikuttásâst. Aräšoddâdem uárnejee já aräšoddâdem jođettejee ulmui pargon lii lääččid iävtuid toimäkulttuur oovdedmân já árvuštálmân aräšoddâdem sierâ toimâhaamijn já ohtâduvâin.

Aräšoddâdem toimäkulttuur lii ubâlâšvuotâ, mii šadda eereeb iärásij

- áárvuin já prinsiipijn
- pargo stivrejee noormâi já uulmij tulkkuumist
- oppâpírrâsijn já pargovuovijn
- oovtâstpargoost já ton sierâ haamijn
- vuáruvaikuttásâst já pírrâduvâst
- pargei mättimist, áámmátlâšvuodâst já ovedemvyevist
- jođettemráhtusijn já -vuáhâduvâin
- tooimâ orniimist, vuáváamist, olášutmist já árvuštálmist.

Toimäkulttuur hámmejeđ tiäđuštum, tiäđuštmettum já motomin meid tátuhánnáá tahheeh. Siärváduv puoh jesâneh vaikutteh toimäkulttuurân, já tot pelestis vaaikut puoh jesânid peerusthánnáá tast, tobdeh-uv tom merhâšume vâi iä.

Aräšoddâdmist puoh pargovvievih kalgeh tuárjuđ pärni ovdánem já oppâm. Taid kalga pasteđ meid pedagogisávt vuáđustiđ. Lii tehálâš, ete pargeeh tiäđušteh, ete sii toimâ- já vuáruvaikuttásvievih sirdâšuveh mallin parnijd, kiäh vâldih olssis aräšoddâdemsiärváduv áárvuid, ovdâjurduid já taavijd.

Toimäkulttuur vaaikut aräšoddâdem kvaliteetân. Tast lii tehálâš merhâšume aräšoddâdem olášutmist já uulmij juksâmist. Toimäkulttuur, mii tuárjoo aräšoddâdem uulmijd, fáálá šiev tilálâšvuodâid parnijd ovdánmâm, oppâmân, uásálâšvuotân, torvolâšvuotân, pyereestvajemân sehe pištee eellimvuáhán.

Jođettem vaaikut merhâšitteht aräšoddâdem toimäkulttuurân, ton oovdedmân já kvaliteetân. Aräšoddâdem jođettem vuolgâsaijeen lii jyehi pärni pyereestvaijeem já oppâm ovedem. Toimäkulttuur ovedem váátá pedagogiik jođettem, mii uáivild aräšoddâdem ubâlâšvuodâ ulmemeäldásii já vuáválii jođettem, árvuštállâm já ovedem. Tot ana sistees puoh taid tooimâid, moiguin vuáđuduveh iävtuid pargei šiev pargotillijd, áámmátlâš mättim já škovlim kevttimân já oovdedmân sehe pedagogisii tooimân (loho 4.1).

3.1 Toimäkulttuur ovedem já prinsiipeh, moh stivrejeđ tom

Siärváduv toimäkulttuur muttoo ohtânmaanoost já tom kalga meid árvuštállâđ já ovedediđ. Ohtsijd ulmijd čonâđättâm oovded árvuvuáđu já oppâmibárdâs olášume. Toimäkulttuur vaikuttásâi suogârdem já ton ij- toivum jiešvuovij tubdâm já tivvoođ lii toimäkulttuur ovedem tergâdis uási. Juátkojejee ovedem vuáđuiähtu lii, ete pargeeh iberdeh jieijâs tooimâ tuáváázist vaikuttejee áárvui, tiäđui já oskomušâi merhâšume sehe mättih árvuštállâđ taid. Dialog, mii ana nuubijd áárvust, váldá oles siärváduv mielidi já ráhtá luáttámuš, lii tehálâš oovdedmist. Aräšoddâdem vuávâádijn, orniidijn já oovdeddijn kalga vuosâsaajeest vâldiđ huámmášumán pärni hiäđu. Pärni hiäđu kalga kuorâttállâđ ovtâškâs pärni, pärnijuávhu já almolávt pärni tááhust tábâhtus já tile miel. ⁷⁷

77 Aräšoddâdemlaahâ 4 § já HE 40/2018 vp, s. 85

Jođetteijee oovded uásálâžžân tahhee toimâkulttuur nuuvt, ete sun vuáđđud ráhtusijd áámmátlii savástálmân. Lasseen jođetteijee ruokâsmit pargosiärvus merikoskâsávt ovdediđ já uđâsmittiđ ohtsii toimâkulttuur. Jođetteijee tuárju siärváduv ovdánem uáppee siärvádâhhân, mast ovdedeh já jyehih máttim. Ulmen lii, ete ohtsâš toimâjuurdâ já tooimâ ulmeh uáinojeh vuáháduvâin. Jođetteijee västid tast, ete ohtsih pargovuáháduvah tahhojeh uáinojeijen já ete toh aicâduvvojev já áruvštálojev merikoskâsávt. Päärnih já huolâtteijeh láá mielidi toimâkulttuur oovdedmist já áruvštálmist.

Arâšoddâdem toimâkulttuur ovdeduvoo čuávvoov prinsii pij miäldásávt:

Uáppee siärvádâh toimâkulttuur váimusin

Arâšoddâdmist tuáimih siärvádâhhân, mast päärnih já pargeeh uáppih oovtâst já nubijnis. Uáppee siärváduvâst lii saje sierâlagán uáivilijđ já tobdoid. Paarnijđ já pargeid movtjiditeh ruokkâdávtt jyehid jurduidis já keččáliid uđđálágán toimâvuovijđ. Ohtânmaanoost tooimâs áruvštellee já ovdedeijee siärvádâh hástá jieijâs sehe tobdá já ana ävkkín nanoduvâidis. Uáppee siärváduvâst aneh áárvust kunnijâttee já huámmâšeijee lattim. Siärvádâh ruokâsmit keččálmân, iirâtmân já siinán sehe suává meid feilim. Oovtâst porgâm já uásálâšvuodâ vuáttámušah nanodeh siärváduv.

movtjiditeh jiešárvuštálmân, tiäđu já máttim jyehimân já siämmást áámmátlii ovdánmân. Oovtâst soppum uulmij já pargoi suogârdem, jieijâs pargo merikoskâsâš áruvštállâm sehe huolâtteijein já eres oovtâstpargokuoimijn finnejum macâttâs ovdedeh siärváduv oppâm. Meid ovdedempargoost, áruvštálmijn já tutkâmušâst finnejum tiäđu ävkkín anneem oovded oppâm.

Siärvádâh, mii movtjidit sierâdmân já vuáruvaikuttâsân

Sierâdmân movtjiditte toimâkulttuurist tubdâsteh sierâdem merhâšume päärnii pyereestvajemân já oppâmân. Pargeeh tubdâsteh tahheid, moh räijejev sierâdem já ovdedeh toimâvuovijđ já oppâmpirrâsijd, moh ovdedeh sierâdem. Paarnijn já pargein lii máhđulâšvuotâ tubdâđ oovtâst porgâm já sierâdem ilo. Siärváduvâst movtjiditeh puohâid utkáávuotân, mielâkuvviittâs kiävtun, jieijâs olgospyehtimân já kreatiivlâšvuotân. Sierâdem uázžu oinud já kullud. Paarnij sierâdemalguid, keččálmáid já feerimáid adeluvoo saje, äigi já sierâdemráávu. Sierâdeijee paarnijđ já rävisulmuid tohhuu máhđulâžžân vuáijum sierâdmân.

Arâšoddâdem toimâkulttuurân kulá pargei koskâsâš oovtâstpargo sehe vuáruvaikuttâs huolâtteijeiguin já aldapirrâsijn. Siärváduv jesâneh kunnijâteh nubijdis já aneh oovtâstpargo áárvust. Siärvádâh ruokâsmit paarnijđ šiev vuáruvaikuttâsân sehe toimâđ juávhu jesânin. Pargeeh tuárjuh paarnij viärdâsâškoskâvuodâi šoddâm já kättejev ustevvuotâkoskâvuodah. Torvolii siärváduvâst tarvaneh ruossâlâšvuodâid já máttááttâleh ovdedeijee vuovijđ tai čuávdim várás.

Uásálâšvuotâ, oovtviärdâsâšvuotâ já täsiárvu

Inklusii toimâkulttuurist uásálâšvuotâ, oovtviärdâsâšvuotâ⁷⁸ já täsiárvu ovdeduvvojev puoh tooimâst. Paarnij, pargei já huolâtteijei alguuh, uáinuh já uáivileh annojev áárvust. Taat váátá uásálâšvuodâ ovdedeijee toimâtaavij sehe ráhtusij tiäđulii ovdedem. Paarnij ibárdâs siärváduvâst, vuoigâdvuodâin, ovdâsvástádâsâst já valjiimij čuávduvvoij ovdán uásálâšvuodâ peht. Paarnij sensitiivlâš kuáhtám já positiivlâš vuáttámuš tast, ete lii kullum já oinum, nanodeh uásálâšvuodâ. Paarnij já huolâtteijei uásálistem tooimâ vuáváámân, olâšutmân já áruvštálmân oovded uásálâšvuodâ. Pargein juáhâš lii šoddâdemsiärváduv tergâdis uási.

78 Arâšoddâdemlaahâ 3 § 1 moomeent 6 saje

Siärváduv jesâneh kuáhtájuvvojeh já kohtâluvvojeh oovtviärdásâžžân peerusthánnáá persovnân lohtâseijee tahhein⁷⁹. Oovtviärdásâšvuotâ ij meerhâš siämmááhámásâšvuotâ. Toimâkulttuur ovdedem tááhust lii tergâd, ete oovtviärdásâšvuotân já täsiáárvun kyeskee ovdâjurduin savâstâleh pargosiärváduvâst. Ton lasseen kalga suogârdiđ, ete maht ovdâmerkkân kielân, etnisâšvuotân, uáinun, vádulâšvuotân, suhâpiälân já ton maangâhámásâšvuotân lohtâseijee ovdâjurduuh uáinojeh saavâin, lihâstuvâin, tavoin já toimâvuovijn. Vuáruvaikuttâs já kielâkevttim maalih sehe vyevih toimâđ stereotijpâlij nabdemij miäldásávt sirdâšuveh parnijd. Arâšoddâdem lii suhâpelsensitiivlâš. Pargeeh ruokâsmiteh paarnijd toohâđ valjiimijd stereotijpâlij roolittáá já munejurduittáá, moh čonnâseh suhâpiälân teikâ eres persovnân lohtâseijee aššijd. Pargeeh hoksájah, jis paarnij koskâsijn kuáhtámijn láá jiešvuotâh, moh tovâtteh eresárvulâšvuotâ já tarvaneh toid fiijnâtohdolávt já systemaatlávt. Miedetteijee já movtjiditte vuáruvaikuttâs tuárju päärni jieijâs identiteet já jieštobdo ovdánem.

Kulttuurilâš maangâhámásâšvuotâ já kielâtiäđulâšvuotâ

Arâšoddâdem lii uási kulttuurilávt nubástuvvee já maangâhámásii ohtsâškode. Kulttuurilâš maangâhámásâšvuotâ annoo vyeimiväárrin. Siärváduvâst tobdeh, ete vuoigâdvuotâ jieijâs kielân, kulttuurân, oskoldâhân já uáinun lii vuáđuvuoigâdvuotâ. Arâšoddâdmist aneh áárvust já ävkkín syemmilii kulttuurärbivyevi já aalmuglâškielâid sehe siärváduv já pirrâs kulttuurlii, kielâlii já uáinulii maangâhámásâšvuotâ. Taat váátá pargein tiäđu eres kulttuurijn já sierâlágán uáinuin sehe tááidü uáinid já iberdiđ aššijd maangâ uáinust já sajaduđ nube sajattâhân. Sierâlágán jurdâččem- já toimâvuovijn savâstâlloo ovdedeijeenáál já ráhtojeh meid uđđâ vyevih toimâđ oovtâst. Siämmâst ovdeduvoo kulttuurilávt pištee ovdánem.

Kielâtiäđulii arâšoddâdmist tiäđušteh, ete kielah láá mielid ain já jyehi saajeest. Pargeeh iberdeh kielâ kuávdâšlâš merhâšume paarnij ovdánmist já oppâmist, vuáruvaikuttâsâst já oovtâstpargoost sehe identiteetij hámmejuumist já ohtsâškoodán kulâmist. Maangâkielâlâšvuotâ toohâm uáinojehen tuárju paarnij ovdánem kulttuurilávt maangâhámásii maailmist. Pargeeh kalgeh tiäđuštiđ, ete sij láá parnijd kielâliih maalih, já kiddiđ huámâšume jieijâs kielâkevttimân. Pargeeh ruokâsmiteh paarnijd kevttiđ kielâ maangâpiäláávt. Paarnij kielâliih vuolgâsajeh váldojeh vuotân, já sijjân adeluvvojeh äigi já máhđulâšvuotâh mulsâšuvvee kielâkevttim tilâlâšvuotâid.

Pyereestvaijeem, torvolâšvuotâ já pištee eellimvyehi

Arâšoddâdmist aneh áárvust tiervâslijd, torvolijd já aktiivlijd eellimvuovijd. Arâšoddâdem siärváduvâst lihâdeh maangâpiälâsávt siste já olgon sehe velttih kuhesáigásii čokkám. Paarnij pyereestvaijeem ovdedeh nuuvt, ete adeleh peeivi ääigi máhđulâšvuotâ ráávhudmân já vuoinjâstmân sehe fäälíh maangâpiälâsáá, tiervâslíi já kelijdeijee purrâmuš. Toimâkulttuur ovdedmist váldih vuotân siärváduv máhđulâšvuotâ toimâđ pirrâsist, mast ij lah huáppu já mii oovded vuájudâttâm. Čielgâ já vuáválâš, mutâ njebžilís peeivi rááhtus oovded pyereestvaijeem.

Arâšoddâdmist aneh huolâ ubâ siärváduv fyysilii, psyykkilii já sosiaallii torvolâšvuotâst. Päärni kalga suojâliđ viehâvâldist, kiivsedmist já eres heemâdmist⁸⁰. Päärnist lii vuoigâdvuotâ finniđ lohđuttem talle ko sun tom taarbâš. Arâšoddâdmist ij suovvu kivesdem, viehâváldi ijge hemâdem. Kivesdem merkkejuvoo, toos tarvaneh já tom estih tiäđulávt já vuáválávt uáassin toimâkulttuur ovdedem. Tehâlâš kivesdem muuneeld estimist lii tuárjuđ párnái viärdásâškoskâvuotâid já siärváduv pyereestvaijeem. Pargein lii tehâlâš rooli paarnij sosiaallij já emotionaallij tááidui hárvuttállâm já ovdánem tuárjumist. Parnijguin máttááttâleh tubdâđ já čuávidiđ ruossâlâšvuotâid

79 Oovtviärdásâšvuotâlaahâ (1325/2014) 7 ja 8 §

80 Arâšoddâdemlaahâ 10 §

ovdedeijeenaál. Hemâdem-, kivsedem- teikâ viehâvâlditiilijn savâstâlloo paarnij huolâtteijeiguin já oceph oovtâst čuâvdusijd. Torvolâšvuodâ oovdedmân kulá meid paartij vuávâlâš estim já čuâvvum, torvolâšvuotâšoddâdem sehe tiilijn já piergâsijn huolâttem. Arâšoddâdem váátá tuáimee já čonâdâttâm jođettem sehe torvolâšvuodâašijd haldâšeijee pargeid.

Puoh tooimâst váldoo vuotân ekologálavt, sosiaallavt, kulttuurlavt já ekonomálavt pištee eellimvyevi velttidmettumvuotâ. Aargâ valjiimijn já tooimâin čäittih ovdâsvástádâslii koskâvuodâ anneem luándun já pirrâsân. Arâšoddâdmist ovdedeh piergâsij já tiilij ohtsâškevttim, kuáhtulâšvuodâ, šešteevuodâ, tivvooim já uđđâsistanneem.

3.2 Arâšoddâdem oppâmpirrâseh

Arâšoddâdmist ulmen lii visâsmittid ovdedeijee, oppâm ovdedeijee, tiervâslii já torvolii sehe iästuttes oppâmpirrâs⁸¹. Oppâmpirrâsijn uáivilduvvojeh tileh, sajeih, siärvâduvah, vyevih, niävjuh já piergâseh, moh tuárjuh paarnij ovdânem, oppâm já vuáruvaikuttâs. Oppâmpirrâs tuávádâh ana sistees arâšoddâdmist eereeb iärasij fyysilii, psyykkisii já sosiaallii ooláadmudo. Oppâmpirrâseh ovdeduvvojeh tienuuvt, ete arâšoddâdmân asâttum uulmijđ puáhtá juksâđ já ete toh tuárjuh paarnij tiervâs jieštobdo sehe sosiaallij já oppâm tááiđui ovdânem. Ergonomia, ekologálavt, makuuvuotâ já estâttesuotâ sehe tiilij čuovah já akustiik, sisááimu kvaliteet já čurgâdovuotâ váldojeh vuotân talle ko oppâmpirrâseh ráhtojeh já ovdeduvvojeh.

Oppâmpirrâseh vuávâjuvvojeh já ráhtojeh oovtâst paarnijguin. Toh kalgeh tuárjuđ paarnij luándulii sahhiivuodâ já oppâm haalu sehe stivrid sierâdmân, fyysilii aktiivlâšvuotân, tutkâmân sehe taaiđálii olgospyehtimân já feerimân. Paarnijn kalga leđe máhđulâšvuotâ tutkâđ maailm puoh aicâiguin já oles roopáin. Oppâmpirrâseh fáalih paarnijđ muulsâiävtuid mielâmielđ porgâmân, maangâpiälâsij já virkkuus liihâdmân, sierâid já spellâid sehe rávhálie orostâlmân já vuoiñâstmân. Paarnij ideah, sierah já sii ráhtim tyejeh uáinojeh oppâmpirrâsijn.

Oppâmpirrâsijn puáhtá olâšuttid maangâlágán pedagogisii tooimâ já toh nubâstuveh táárbu mielđ. Pargeeh kalgeh váldid vuotân paarnij mielâkiddiivâšvuodâ čuosâttuvâid, ohtâgâsliđ tááiđuid já táárbuđ sehe arâšoddâdem olâšuttem prinsiiđ (loho 4). Arâšoddâdem oppâmpirrâsijn tuáimih nyebžilavt eresstuárusijn juávhuin, main siärvâduv jyehi jesânist lii máhđulâšvuotâ uásálistid tooimân já vuáruvaikuttâsân. Toimâ pedagogisávt ulmemiäldâsijn juávhuin oovded paarnij já pargei vuájudâttâm sehe päärnist vyelgee tooimâ.

Oovtâst soppum njuolgâdusah já toimâvyevih išedeh ráhtid oppâmpirrâs, mii lii pirrâduv peeleeest torvolâš, iärasijđ kunnijâttee já ohtsâšovdâsvástádâslâš. Torvolii pirrâduvâst sierâlágán tobdoi čäittim lii suovvum já pargeeh išedeh paarnijđ tobdoi čäittimist já jieštivriimist. Paarnijđ ruokâsmiteh kojâdid, ja paarnij koččâmushâid västideh.

Oppâmpirrâseh vuávâjuvvojeh já ovdeduvvojeh tienuuvt, ete toh nanodeh oovtviärdâsâšvuodâ já suhâpeelij täsiáarvu. Taat taha máhđulâžžân ärbivuávâlij suhâpelstereotypiai račcom. Oppâmpirrâsijn ovdedeh paarnij kielâlie ovdânem já kielâtiäđulâšvuodâ sehe pyehtih uáinusân kulttuurlii maangâhâmâsâšvuodâ.

Luándu sehe šiljoh, sierâdemkiedih já eres rahtum pirrâseh láá meid arâšoddâdem oppâmpirrâseh.

81 Arâšoddâdemlaahâ 10 §

Toh fäälih vuáttámušáid, materiaallijd já maangâpiälásijd máhđulášvuodâid sierâdmân já tutkâmân. Toh annojeh ävkkín lihâdem- já luándufiäránij ja oppâm saijeen.

Paarnij kiävtust kalgeh leđe tuárvi maangâpiälásiih já torvoliih sierâdem- já toimâpiergâseh, já tain kalga táárbu mielđ vâldiđ vuotân paarnij ohtâgâslijd torjuu táárbuid. Tiätu- já viestâdemteknologia lii uási maangâpiälásii já päänri uásálâžžân tahhee oppâmpirrâs. Arâšoddâdmist kevttih tiätu- já viestâdemteknologia ulmemiäldásijn vuovijn. Paarnij jieijâs tiätu- já viestâdemteknologisiih piergâseh, sierah já eres piergâseh kiävttoje arâšoddâdem uárnejiee miäruštállum vuovijn, já toi kiävtust suáppoo huolâtteijeiguin.

Oovtâstpargo eres tuáimeiguin já kolliistâlmeh ovdâmerkkân kirjeráájun, museon, kulttuurârbivyehičuosâttuvvâid, teatterân já huolâtteijeie pargosoojijđ riggokeh paarnij oppâmpirrâsijđ. Oppâmpirrâsij vuávám fáálá meid luándulii oovtâstpargomáhđulášvuodâ pargei já huolâtteijeie kooská.

3.3 Oovtâstpargo arâšoddâdmist

Oovtâstpargoin tuárjuh päänri arâšoddâdem ornim tienuuvt, ete jyehi pärni finnee jieijâs ovdánem já táárbui miäldásii šoddâdem, máttááttâs já tipšo. Ovdâsvástádâs oovtâstpargo olášuumeest já vuáválášvuodâst lii arâšoddâdem uárnejieiein. Sij västideh meid tast, ete oovtâstpargo olášuttoo táárbu mielđ maangâin suorgijn.

Oovtâstpargo huolâtteijeiguin

Oovtâstpargoost huolâtteijeiguin lii tehálâš merhâšume arâšoddâdmist⁸². Oovtâstpargo ulmen lii huolâtteijeie já pargei ohtsâš čonâđáttâm paarnij tiervâs já torvolii šoddâm, ovdánem já oppâm oovdedmân. Luáttámuš vuáđudem sehe täsiárvusâš vuáruvaikuttâs já koskânâs kunnijâttäm tuárjuh šoddâdemooovtâstpargo.

Šoddâdempaargon lohtâsejee áárvuin, uulmijn já ovdâsvástádâsâin savâstâlloo sehe pargei kooská ete huolâtteijeiguin. Oovtâstpargo lii vuáruvaikuttâslâš já váátá arâšoddâdem pargein aalgânaavcâ já aktiivlášvuodâ. Oovtâstpargoost váldojeh vuotân perrui maangâhámásâšvuotâ, paarnij ohtâgâsliih táárbuh sehe huolâttejeevuotân já vaanhimvuotân lohtâsejee koččâmušah. Táárbu mielđ savâstâlmijn annoo tulkkâ vâi kyevtpiälâlâš ibárdâs visâsmitto⁸³.

Oovtâstpargoost sättih leđe sierâlágáneh tooimah já häämih päänri arâšoddâdem ääigi. Paarnij piäiváliih tábâhtumeh já vuáttámušah juáhhojeh huolâtteijeiguin. Movtijidtee já päänri ovdánem já oppâm positiivlâvt kovvejee saavah láá teháliih. Huolâttejee já pargei huámâšumeh já savâstâlmeh päänri peeivist ráhtih vuáđu päänri olesvâldálii pyereestvajieem turviimân.

Oovtâstpargo merhâšume lii eromâš tergâd sirdâšemudoin, tego talle ko pärni aalgât arâšoddâdmist já arâšoddâdem ääigi sirdâšuumijn, ko pärni molso peivikiäju teikâ aalgât ovdâmáttááttâs. Ohtsii savâstâlmist lii eromâš tãrguttâs ko ráhtoo päänri arâšoddâdemvuávám (loho 1.3). Oovtâstpargo merhâšume huolâtteijeiguin tiäduuttuvvoo paarnij ovdánem já oppâm torjuu vuávâdijn já olášutdijn (loho 5). Luáttámušlâš pirrâdâh taha máhđulâžžân huolâtteijeie já pargei koskâsii oovtâstpargo meid hástulijn tiilijn, ovdâmerkkân jis rávkká huolâ päänri pyereestvajemist.

82 Arâšoddâdemlaahâ 3 § 1 moomeent 10 saje

83 Kielâlaahâ (423/2003) 18 § ja olgoennâmlâšlaahâ (301/2014) 203 §

Paarnij huolâtteijein kalga lede máhđulâšvuotâ uásálistiđ arâšoddâdem tooimâ já šoddâdempargo uulmij vuávámân já oovdedmân oovtâst pargeiguin já paarnijguin. Oovtâstpargoost huolâtteijeiguin aneh ävkkín tiätu- já viestâdemteknologia. Oovtâstpargo puáhtá tuárjuđ meid huolâtteijejei koskâsii vuáruvaikkuttâs. Huolâtteijejei viärmádâttâm já ohtsâš toimâ sierâlágán tilálâšvuodâin nannood siärvuslâšvuodâ já addel torjuu pargei paargon.

Maangâsuárgásâš oovtâstpargo

Maangâsuárgásii oovtâstpargo ulmen lii visásmittiđ arâšoddâdem olášuttem toimâohtâduvâin nuuvt, ete tot västid paarnij táárbuid. Arâšoddâdemlaavâ miel kieldâ kalga, talle ko uárnee arâšoddâdem, toimâđ maangâsuárgásii oovtâstpargoost já vuáđudiđ tárbulijđ oovtâstpargoráhtusijđ⁸⁴.

Arâšoddâdem oovtâstpargopeleh uáivildeh puoh taid kuávlulijđ já páihálijđ tuáimeid, moiguin arâšoddâdmist lii luándulâš porgâđ oovtâstpargo. Oovtâstpargo ovdâmerkkân máttátmist, liihâdmist, kirjeráájust já kulttuurist västideijeje pelijguin já eres aldapirrâs tuáimeiguin lasseet oppâmpirrâsij maangâpiälálâšvuodâ já tuárju arâšoddâdem uulmijđ. Kieldâ arâšoddâdem já ton kuávlust tuáimee priivaat arâšoddâdempalvâlus pyevtitteijeje oovtâstpargo lii tergâd. Eres arâšoddâdem oovtâstpargopeleh láá ovdâmerkkân seervih, servikodeh, poolis sehe raavvâd- já čurgimpalvâlusah.

Arâšoddâdmist pargoo oovtâstpargo meid ravviittuv áámmátulmuiguin, párnáisuojâlem sehe eres tiervâsvuodâhuolâttâs já sosiaalpalvâlusâi tuáimeiguin. Oovtâstpargo merhâšume tiäduvvoo, jis mottoom tain peelijn lii huolâstum päänri ovdánmist teikâ pyereestvajemist teikâ ko päänri toorjâ vuávájuvvoo já uárnejuvvoo. Vijđes tiervâsvuodâttäárhismân siskálmiteh arâšoddâdem pargei miäruštállâm vuálá škovlâahasii päänri cevzimist já pyereestvajemist arâšoddâdmist huolâtteijeje kirjáljij mietâmâššáin. Arâšoddâdem pargei adelem miäruštállâm lii tehálâš uási päänri olesvâldáliei šoddâm, ovdánem já pyereestvaijeem árvuštállâm sehe torjuu táárbui tubdâm tooláá maangâsuárgásii oovtâstpargoost.⁸⁵

3.4 Ääših moh meriduvvojeh páihálávt

Páiháliei arâšoddâdemvuávámist kovvejuvvojeh

- arâšoddâdem toimâkulttuur ovdedem ulmeh já árvuštállâm vyevih
- oppâmpirrâseh, moh kiävttojeh arâšoddâdmist sehe toi árvuštálmân lohtâseijeje vyevih
- huolâtteijeiguin pargoo oovtâstpargo ulmeh já vyevih
- maangâsuárgásii oovtâstpargo ulmeh, ráhtuseh já toimâtäävih
- sierâ oovtâstpargohaamij árvuštállâm vyevih
- maht estih kivsedem, viehâvääldi já hemâdem. Maht tarvaneh kiivsedmân, viehâvâaldán já heemâdmân já maht čuávuh tooimâi olášume.

Arâšoddâdem uárnejijeje ana huolâ tast, ete jieškote-uv arâšoddâdem toimâohtâdâh puáhtá tärkkilistiđ toimâkulttuuris já oppâmpirrâsij oovdedmân lohtâseijeje uulmijđ sehe oovtâstpaargon lohtâseijeje vuovijđ. Tärkkilistmeh puáhtá kirjettuđ páiháliei vuávámân arâšoddâdem uárnejijeje miärdâs miäldásávt.

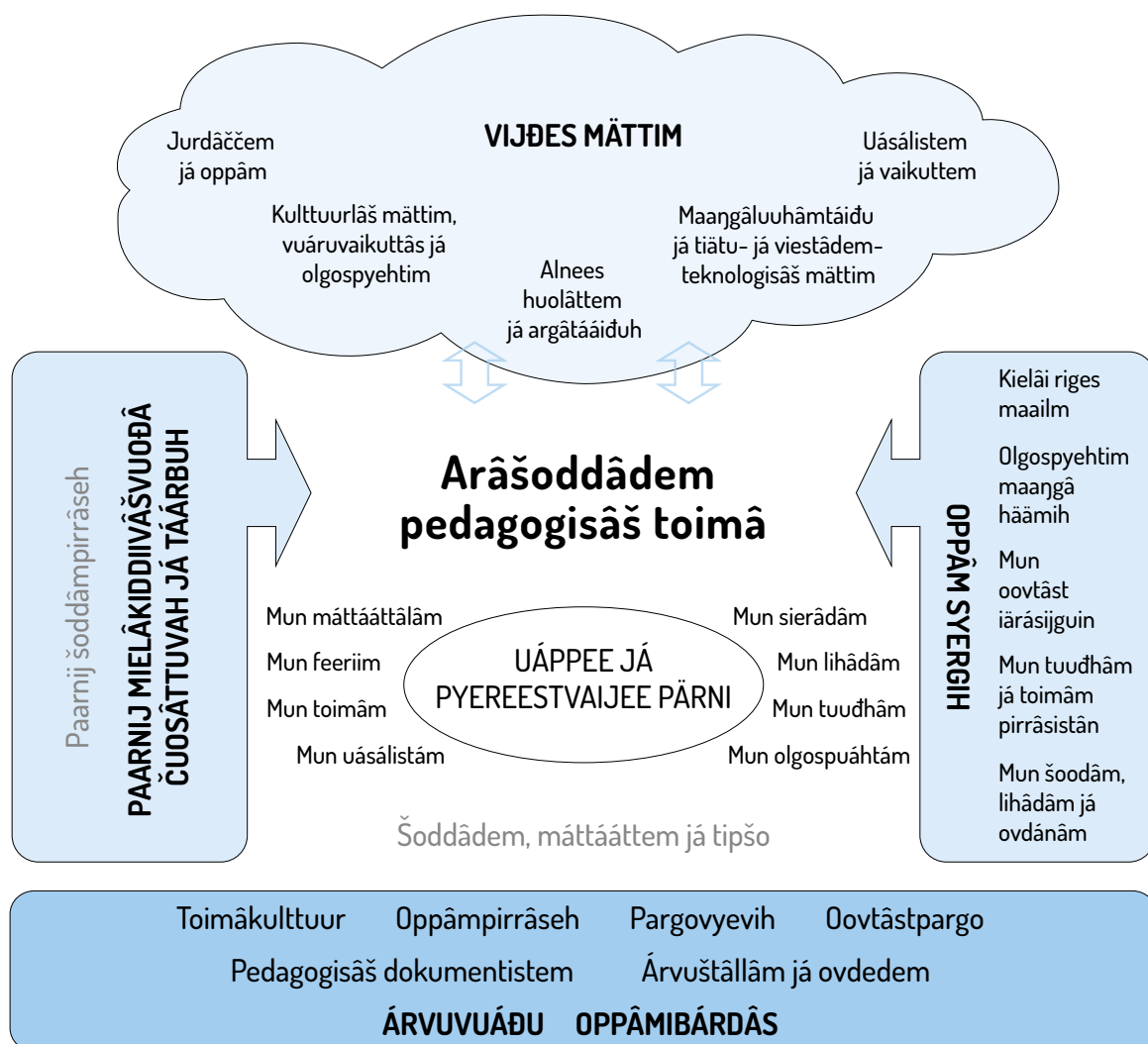
84 Arâšoddâdemlaahâ 7 ja 22 §

85 Staatâräädi asáttâs ravviittähtoomâst, škovlâ- já uáppeetiervâsvuodâhuolâttâsâst sehe paarnij já nuorâi estâdeijeje njäälmie tiervâsvuodâhuolâttâsâst (338/2011) 7, 9 já 13 § sehe arâšoddâdemlaahâ 7 §

4. ARĀŠODDĀDEM PEDAGOGISII TOOIMĀ VUÁVĀM JĀ OLÁŠUTTEM

4.1 Pedagogisii tooimā čujosraami

Arāšoddādem pedagogisii tooimā jĀ ton olāšuttem kovvee olesvāldālašvuotā. Ulmen lii ovdediđ paarnij oppām jĀ pyereestvaijeem sehe vijđes mĀttim (kovos 1). Pedagogisāš toimā olāšuvā paarnij jĀ pargei koskāsii vuāruvaikuttāsāst jĀ ohtsii tooimāst. Paarnij jiešiāvtulāš, pargei jĀ paarnij oovtāst smiettum sehe pargei joođeetmāin vuāvājum toimā tievāsmiteh nubijdis. Arāšoddādem pedagogisāš toimā uulāt šoddādem, mĀttāāttās jĀ tipšo ubālāšvuotā čoodā.

KOVOS 1. ARĀŠODDĀDEM PEDAGOGISII TOOIMĀ ČUJOSRAAMI

Árvuvuáđu (loho 2.4), oppâmibárdâs (loho 2.5), toid vuáđuduvvee toimâkulttuur (loho 3) sehe maangâpiälásiih oppâmpirráseh (loho 3.2), oovtâstpargo (loho 3.3) já pargovyevih (loho 4.3) ráhtih ulmemiäldásii tooimâ vuáđu. Paarnij mielâkiddiivâšvuodâ čuosâttuvah já táárbuh sehe sii šoddâmpirrášân lohtâseijee ääsih láá tooimâ vuávám vuolgâsaijeen. Vuolgâsaijeen láá meid lovvoost 4.5 kovvejum oppâm syergih. Kvaliteetlii pedagogisii tooimâ iähtun lii vuáváláš dokumentistem, árvuštállám já ovdedem (lovoh 4.2 já 7). Vijđes mättim ulmeh stivrejeh jieijâs uásild tooimâ vuávám (loho 2.7).

Pedagogisii tooimâ uulmijđ já prinsiipijđ tärkkilisteh páihálijn arâšoddâdemvuávámijn. Ko ulmeh tärkkilistojeh, váldojeh vuotân arâšoddâdem sierâ toimâhäämih, toi pargoviehâräähtus já eres jiešvyevih. Páiháláš arâšoddâdemvuávám sehe paarnij arâšoddâdemvuávámeh (loho 1.3) láá pärnijuávhu tooimâ vuávám vuolgâsajeh. Toimâ olášuttoo nuuvt, ete jyehi pärnist lii vuoigâdvuotâ ovdániđ suu oppâmist tienuuvt, ete arâšoddâdmist já ovdâmáttátmist šadda páárnán jïärmáláš jotkuuvâšvuotâ.

4.2 Pedagogisâš dokumentistem

Pedagogisâš dokumentistem lii arâšoddâdem vuávám, olášuttem, árvuštállám já ovdedem merhâšittee pargovyehi. Tot lii juátkojejee proosees, mast pedagogisii tooimâst šadda ibárdâs aiccâmij, dokumentij já toi vuáruvaikuttâslíi tulkkum peht. Pedagogisâš dokumentistem taha máhđulâžžân paarnij já huolâtteijei uásálistem tooimâ árvuštálmân, vuávámân já oovdedmân.

Pedagogisâš dokumentistem pyevtit tiäđu paarnij elimist, ovdánmist, mielâkiddiivâšvuodâ čuosâttuvâin, juurdâšmist, oppâmist já táárbuin sehe pärnijuávhu tooimâst konkretlii já maangâpiälásii vuovijn. Ovtâskâs dokumentij, ovdâmerkkân čuovâkuuvij, sárgusij teikâ pargei aiccâmij, vyevist puáhtá oovtâst parnijguin tarkkuđ sii ovdánem já oppâm. Tiäđuh já tááiđuh, maid pärnih láá jo juksâm, mielâkiddiivâšvuodâ čuosâttuvah já táárbuh šaddeh uáinojeijen pedagogisii dokumentistem peht já láá tooimâ vuávám vuáđu.

Vuáválii dokumentistem ulmen lii, ete pargeeh uáppih tubdâđ ovtâskâs pärni, iberdiđ paarnij koskâsijđ koskâvuodâid sehe vuáruvaikuttâs juávhu pargei já paarnij kooskâst. Pedagogisii dokumentistem tárguttâs lii olášuttiđ arâšoddâdem pärnist vyelgen. Dokumentistem vievâst finnejum tiäđuh já ibárdâs annojeh ävkkín ovdâmerkkân pargovuovij, oppâmpirrásiij, tooimâ uulmij, vuovij já siskáldâsâi oovtmanolii hammiimist nuuvt, ete toh västideh paarnij perustum já táárbuid. Pärni arâšoddâdemvuávám lii uási pedagogisii dokumentistem proosees (loho 1.3). Vuáváláš pedagogisâš dokumentistem tarbâšuvvoo meid paarnij ovdánem já oppâm torjuu táárbui árvuštálmist (loho 5).

Kuhheeb áigáduvâst nurrum dokumenteh láá pedagogisii tooimâ árvuštállám já pargei tooimâ jiešárvuštállám teháláš uási (loho 7.1).

4.3 Maangâpiälásiih pargovyevih

Arâšoddâdmân asâttum pargoh já ulmeh sehe paarnij ahe, táárbuh, iävtuh já mielâkiddiivâšvuodâ čuosâttuvah stivrejeh pargovuovij valjim. Toimâliih sehe kreatiivlâšvuodâ já uásálâšvuodâ ovdedeijee pargovyevih láá parnijđ luánduliih oppâm vyevih. Tágáreh láá ovdâmerkkân paarnij jiešráđláš já stivrejum sierâdem, tutkâm, lihâdem sehe taaidâláš feerim já olgospyehtim. Tiätu- já

viestâdemteknologia annoo ävkkîn tooimâst. Maangâpiälásiih pargovyevih láá sehe oppâm piergâs ete máttááttállâm čuosâttâh. Taan tiet lii tehálâš, ete pargeeh stivrejeh paarnijd keččâliđ já kevttiđ sierâlágán pargovuovijd eresstuárusijn juávhuin sehe jiešráđálávt. Porgâdijn paarnijd ruokâsmiteh kojâdiđ já imâštállâđ sehe hundâruššâđ já čuávdiđ čuolmâid oovtâst.

Pargein váttoo áammáttáidu já herkkivuotâ huámmášiđ sierâ tilálâšvuodâi pedagogisijd máhđulâšvuodâid. Taat uáinoo eereeb iärásij táidun aiccâđ paarnij alguid já tobdotiliid sehe nubásmittiđ já stivriđ jieijâs tooimâs toi miäldásávt. Ucebij paarnij alguuh láá mangii rumâšliih já sänittemeh, te tai iberdem já toid västidem váátá pargein sensitivlii mieliorroom já päärni šiev tubdâm.

Päärnih vääldih uási pargovuovij vuáváámân já valjiimân jieijâs naavcâi miäldásávt. Paarnijn kalga leđe máhđulâšvuotâ tutkáđ maailm puoh aicâidiskuin já oles roppáin sehe keččâliđ sierâlágán pargovuovijd. Pargovuovij mulsâšuvvee kevttim fáálá sierâahasáid já sierânáál uáppee parnij luhostum fiäránij. Maangâpiälásiih pargovyevih väätih maangâpiälásiid oppâmpirrásij. Pargovuovij kiävtust aneh ävkkîn pargei já paarnij mättim sehe keččâleh já ovdedeh uđđâ pargovuovijd.

4.4 Sierâdem ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem kâlden

Sierâdem lii kuávdâšlâš toimâtääpi arâšoddâdmist. Arâšoddâdem pargon lii faallâđ parnij máhđulâšvuodâid sierâlágán sierâid. Sierâdem oovded päärni ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem. Sierâdmist pärni uáppá, mutâ páárnán olssis sierâdem ij lah tiäđulávt oppâm piergâs peic vyevi orrood já eelliđ sehe feeriđ maailm. Vuáttámušah, moh rávkkih paarnijn tobdoid, sahhiivuodâ já perustume, valmâšteh sierâdmân.

Páárnán sierâdem merhâšume šadda sierâdmist alnees. Sierâdem pyevtit parnij ilo já pyeri mielâ. Ko päärnih sierâdeh, sij láá aktiivliih tuáimeeh: sij uárnejeh já totkeh pirâstitee maailm, ráhtih sosiaallijd koskâvuodâid sehe ráhtih merhâšuumijd sii vuáttámušâin. Sierâdem äägi päärnih ráhtih ibárdâs alnees já eres ulmuin. Sierâddijn päärnih sehe adđiistâleh já ráhtih uđđâ já nubástiteh tom maid uáinuh. Siämmâst sij myensteristeh já testajeh sii naharij já tuáivuid. Mielâkuvviittâs taha máhđulâžžân tom, ete päärnih pyehtih keččâliđ sierâlágán roolijđ já ideaid, maid sij iä mudoi pastaččii olášuttiđ. Sierâddijn päärnih pyehtih kiedâvuššâđ olssis vaigâdis vuáttámušâid. Sierâin lii torvolâš keččâliđ, irättiđ já feiliđ.

Sierâdem oovtâst tehâlijđ oppâm ovdedeijee elemeentijđ: movtâskem, oovtâst ráhtim já jieijâs tááidui hästim. Sierâdem ovdán já finnee jieškote-uv haamijđ ko vuáttámušah lasaneh. Pargei já paarnij sehe paarnij koskâsâš vuáruvaikuttâs vuáđudeh vuáđu jurdâččem já kielâ ovdánmân sehe ovdáneijee sierâdemtáidoid. Päärnih aicâdeh, keččâleh já uáppih siärváduv njuolgâdusâid sierâdmist. Päärnih uáppih juávhust sierâddijn stivriđ sii tobdoid já táttum sehe väldiđ vuotân nuubij ulmui uáinuid. Siärvuslâšvuotâ šadda sierâdem peht já nannood positiivlii tobdopirráduv.

Sierâdem lii arâšoddâdem merhâšitte pargovyehi. Pedagogisii tooimâst puáhtá sierâdem juonâ hammimist já sierâmaailmij ráhtimist ovtâstittiđ ovdâmerkkân draama, improvisistem teikâ mainâsijđ. Pargeeh kalgeh tiäđuštiđ vuáijum tutkâm, jiešráđálii kreatiivlii olgospyehtim sehe virkkuus lihâdem- já tááijumsierâi merhâšume paarnij pyereestvajemân já oppâmân. Jieškote-uv tilálâšvuodâid puáhtá riggodid sierânalâsijn tooimâin. Kukkâseh, sánisierah, lavluuh já ohtsâš suotâstállâm nanodeh positiivlii pirráduv, mii tuárju oppâm já pyereestvaijeem.

Pargei pargon lii turviđ sierâdem iävtuid, stivriđ sierâdem hiävulijn vuovijn já anneeđ huolâ tast, ete jiehi päärnist lii máhđulášvuotâ leđe uásálâžžân ohtsijn sierâdmijn jieijâs tááiđui já kiärgusvuotâi miäldásávt. Pargeeh kalgeh vuáválávt já ulmemiäldásávt tuárjuđ paarnij sierâdem ovdánem sehe stivriđ tom jo-uv sierâdem ulguubeln teikâ nuuvt, ete lii jieš fáárust sierâdmist. Pargei fyysiláš já psykkiláš mieliorroom tuárju paarnij koskâsii vuáruvaikuttâs já iästá ruossâlâšvuotâi šoddâm.

Pargeeh kalgeh aicâdiđ já dokumentistiđ paarnij sierâdem. Sierâdem aicâdem lasseet pargei ibárdâs paarnij juurdâšmist já mielâkiddiivâšvuotâ čuosâttuvâin sehe sii tobdojn já vuáttámušâin. Huámášumeh annojeh sierâdem já eres tooimâ vuáváamist já stivriimist. Pargein váttoo herkkivuotâ já áámmáttáidtu sehe suhâpelsensitiivlášvuotâ aicâdiđ paarnij sierâdemalguid já västidiđ toid hiävulii vuovijn.

Kuhháá pištee sierâdmân tarbâšuvvoo äigi, ráávhu já saje sehe sierâdempiergâseh já amnáseh, moh láá hiävuliih já paarnij juksâmnaál. Oppâmpirrâseh kalgeh njebziđ sierâi miel, ko sierah iä veltihánnáá piso sajestis toid nomáttum soojijn.

Paarnij kulttuur já parnijd čujottum media tubdâm iššeed pargeid iberdiđ paarnij sierâid. Meid jieškote-uvlágáneh speelah já digitaalliih piergâseh fáalih toid maangálágánijd máhđulášvuotâid. Sierâdmân movtjidditee oppâmpirrâsist meid rávisolmooš lii uáppee. Pargeeh savástâleh sierâdem merhâšumeest já paarnij sierâdmân lohtâsejee huámášuumijn huolâtteijeiguin. Návt pyehtih ovdediđ sierâi jotkum pääihist teikâ arâšoddâdmist.

4.5 Oppâm syergih

Oppâm syergih kovvejeah arâšoddâdem pedagogisii tooimâ merhâšittee ulmeh já siskáldâsah. Toh stivrejeah pargeid maangâpiälâsii já čavdesmittum pedagogisii tooimâ vuáváamist já oláštumist oovtâst parnijguin. Paarnijn lii vuogâdvuotâ finniđ maangâpiälâsijd vuáttámušâid oppâm jieškote-uv suorgijn. Oppâm syergih iä lah sierâ oláštutemnaál ubâlâšvuotah moh láá luovâs nubijnis, peic toi fáádáh ovtâstittojeh já heiviittuvvojeh paarnij mielâkiddiivâšvuotâ čuosâttuvâi já mättim miäldásávt. Oppâm syergih láá juohhum ovdámáttááttâsvuávám vuáđđusij⁸⁶ miäldásávt vittân ubâlâšvuottân:

- Kielâi riges maailm
- Olgospyehtim maangâ häämih
- Mun oovtâst iärâsijguin
- Mun tuuđhâm já toimâm pirrâsistân
- Mun šoodâm, lihâdâm já ovdánâm.

Čavdesmittum pedagogisâš toimâ taha máhđulâžžân aasij já almonij vijđes tarkkum já tutkâm. Paarnij mielâkiddiivâšvuotâ čuosâttuvah já koččamušah láá tooimâ teháliih vuolgâsajeh. Fáádáh pyehtih itteed ovdâmerkkân sierâin, mainâsijn, mokaamaadhijn teikâ spontaan vuáruvaikuttâstiilijn paarnij já pargei kooská teikâ paarnij koskâsii vuáruvaikuttâsâst. Tääpi, moin oppâm suorgij ulmeh kiedâvuššojeh, mulsâšuvá väljejum fáádái, tiilij já paarnij oppâm miel. Pargei pargon lii visâsmittiđ, ete pedagogisâš toimâ oovded sierâahasij paarnij ovdánem já oppâm.

86 Ovdámáttááttâs máttááttâsvuávám vuáđđuseh 2014

Kielâi riges maailm

Arâšoddâdem pargo lii nanodiđ paarnij **kielâlij tááiđui** já **kiärgusvuodâi** sehe **kielâlij identiteetij** ovdánem. Arâšoddâdmist nanoduvvoo paarnij sahhiivuotâ já perustume kielâid, tevtáid já kulttuuráid. Kielâ ovdánem tuárjum čonnâs päänri maangâluuhâmtááiđu ovdánmân (loho 2.7). Ton lasseen tot lii ohtâvuodâst eereeb iärásij paarnij kulttuurlii mättimân já vijdes mättimân, mii kulá vuáruvaikuttâsân. Ovdáneijee kielâliih tááiđuh lekkâseh parnijd uđđâ vaikuttem vuovijd, máhđulâšvuodâid uásálâšvuotân já aktiivlii toimâvuotân.

Kielâ lii parnijd sehe oppâm čuosâttâh ete piergâs. Ton vievâst pärni váldá haaldun sierâlágán tiilijd já aášijd sehe tuáimá vuáruvaikuttâsâst iärásijguin, puáhtá olgos jieijâs já hááhá tiäđu. Maangâpiälâsâš arâšoddâdem kielâpiirâs sehe oovtâstpargo huolâtteijeiguin tuárju paarnij kielâlii ovdánem. Arâšoddâdmist parnijd adeluvvoo movtjiditte ete systemaatlâš macâttâs sii kielâkevttim- já vuáruvaikuttâstááiđuin.

Päänrih pyehtih siämmáa ääigi oommâđ maangâid sierâ kielâid, moi ovdánem já kevttim puáhtá leđe tilâlâšvuodâi mielđ sierânâm. Arâšoddâdmist váldoo vuotân, ete päänrih šaddeh sierâlágán kielâlijn pirrâsijn. Kielâkevttim- já vuáruvaikuttâsvyevih láá sierâlágáneh jieškote-uv pääihist, já pääihist pyehtih sárnuđ maangâid kielâid. Arâšoddâdmist taheh kielâlii já kulttuurlii maangâhámâsâšvuodâ uáinojeijen oovtâstpargoost huolâtteijeiguin. Taat jieijâs uásild tuárju paarnij kielâlij identiteetij ovdánem. Kielân já kulttuurân lohtâseijee tärkkilistee uáinuid arâšoddâdmist kiedâvuššoo lovvoost 4.6.

Kielâ oppâm tááhust lii tehálâš tiäđuštiđ, ete siämmáahasiih päänrih sâttih leđe sierâ muddoost kielâ ovdánem jieškote-uv uásisuorgijn. **Kielâliih identiteetih ovdáneh**, ko päänrih uázžuh stivrim já torjuu kielâlij tááiđu já kiärgusvuodâi merhâšittee uásisuorgijn.

Vuáruvaikuttâs-tááiđuh	Kielâ iberdem tááiđuh	Sárnum pyevtittem-tááiđuh	Kielâ kevttim-tááiđuh	Kielâlâš mušto já sänirááju	Kielâ-tiäđulâšvuotâ
Ovdáneijee kielâliih identiteetih					

KOVVOOS 2. PAARNIJ KIELÂ OVDÁNEM MERHÂŠITTEE UÁSISYERGIH ARÂŠODDÂDMIST

Vuáruvaikuttâstááiđui ovdánem tááhust paarnij vuáttámušah tast, ete sij láá kullum já tast, ete sii alguid västideh, láá teháliih. Pargei sensitivlâšvuotâ já reagistem meid paarnij ij-sánálijd viestáid lii tehálâš. Vuáruvaikuttâstááiđui ovdánem tuárjoo movtjiditmáin paarnijd viestâdiđ nubij parnijguin já pargeiguin.

Paarnij **kielâ iberdem tááiđuh** tuárjoleh valjees kielâlii myensteristem vievâst. Systemaatlâš tooimâ sánálii čielgim já savâstállâm tuárjuh paarnij sänirááju ovdánem. Sierâlágán arâšoddâdem tilâlâšvuodâin kiävttoo kovveijee já tärhis kielâ. Táárbu mielđ kiävtojeh koveh, tiingah já toorjâsevimeh.

Paarnij **sárnum pyevtittem tááiđui** ovdánem čuávvoov já stivrejuvvoov. Päärnih ruokâsmittojeh sárnuđ sierâ tilálâšvuodâin sehe rävisulmuiguin ete nuubij parnijguin. Taat iššeed paarnijd kevttiđ já iberidiđ sarnum kielâ. Parnijguin kiddejehe kuulood huámâšume meid jienâšuoŋáid já jienâtiäddoid.

Paarnij **kielâkevttimtááiđu**h stivrejuvvojehe já kielâ kevttim suogârdehe oovtâst parnijguin jieškote-uv tilálâšvuodâin. Ulmen lii nanodiđ tilálâšvuodâst tiäđulii kielâ kevttim. Parnijguin hárjuttáleh mainâstem, selvâtem já sárnum vuáruttállâm. Lasseen mieldieellim, huumor kevttim sehe šiev taavij máttáattállâm nanodehe parnij kielâkevttimtááiđu. Uápásmem sierâlágán tevtáid tuárju kielâkevttimtááiđu ovdánem já iššeed paarnijd huámâšidiđ sarnum já čallum kielâ iäruid.

Paarnij kielâläš olgospyehtim šadda maangâpiälâsubbon, ko sii **kielâläš mušto** já **sänirááju** vijđáneh. Pargei pargon lii tuárjuđ tiäđulávt taam ovdánem. Kielâlii mušto ovdánem tuárju ovdâmerkkân kukkâsij já lávlumsierâi kevttim. Kielâin sierâdem, nomâtem sehe kovvejeijee saanij kevttim ovdedeh parnij kielâlii mušto já sänirááju ovdánem. Huáputtes savâstállâm já luuhâm sehe mainâstem fáalih máhđulâšvuodâid suogârdidiđ saanij já teevstâi merhâšuumijd já máttáattállâđ uđđâ tuávâduvâid äššiohtâvuodâin.

Aldapirrâs jieškote-uv kielâi aicâdem tuárju parnij **kielâtiäđulâšvuodâ ovdánem**. Pargei pargon lii ravkkâđ já lasettiđ parnij perustume njálmálie já čallum kielâ sehe kuulood meid luuhâm já čäällim kuáttá. Kielâ aicâdem já tutkâm vievâst čujottehe parnij huámâšume saanij merhâšuumijn kielâ haamijd já ráhtusâid, tego saanijd, stavâláid já jienâduvvâid. Päärnih ruokâsmittojehe čäällidiđ já luuhâđ sierânalâsávt.

Arâšoddâdmist kevttih riges já mulsâšuvvee teevstâid. Parnijguin uápásmuvehe maangâpiälâsávt párnáikirjálâšvuotân. Parnijd muštáleh mainâsijd, já sii movtjidittojehe jieš keksidiđ taid. Paarnij mainâsijd, kukkâsijd já sánálijd viestâid dokumentisteh. Arâšoddâdmist, mii tuárjuo maangâluuhâm tááiđu, kiävtojehe sárnum paaldâst eereeb iärâsij visuaalliih, auditiivliih já audiovisuaalliih viestah sehe teevstah.

Olgospyehtim maangâ häämih

Arâšoddâdem pargon lii ulmemiäldâsávt tuárjuđ parnij **muusiklie, koválie** sehe **sánálie** já **ruumâšlie olgospyehtim** ovdánem sehe uápásmittiđ sii sierâ taaiđâsuorgijd já kulttuurärbivuáhán. Paarnij olgospyehtimân lii luándulâš olesváldâlâšvuotâ já olgospyehtim sierâ haamij kvaliteetlâš ovtâstitem. Taaiđâlâš feerim já olgospyehtim ovdedeh parnij oppâmiävtuid, sosiaallijd tááiđuđ já positiivlii jieškove sehe kiärgusvuodâid iberidiđ já orniđ pirâstitee maailm. Jurdâččem já oppâm tááiđuđ ovdáneh, ko päärnih totkeh, tulkkojehe já rähtih merhâšuumijd hárjuttálmáin sierâlágán olgospyehtim tááiđuđ. Nahcâ kuvâttállâđ já rähtiđ mielâkuuvijd lii merhâšitee meid päärne eettisii jurdâččem ovdánmân. Kulttuurärbivuáhán, tááiđuđ já olgospyehtim sierâ haamijd uápásmem nannood päärne mättim meid maangâluuhâm tááiđuđ sehe uásálistem já vaikuttem uásisuorgijn.

Kulttuur lii tehálâš uási päärne identiteet. Arâšoddâdmist parnijd fáalih máhđulâšvuodâid uáiniđ já feeridiđ maangâpiälâsávt taiduđ já eres kulttuur. Feerimehe, moh lahteh taidui já kulttuurân, nanodehe parnij naavcâ oommâđ, kevttiđ já pyevtittiđ kulttuur. Siämmást päärnih uáppih iberidiđ taiduđ já kulttuurärbivyeve merhâšume já áárvu.

Olgospyehtim jieškote-uv häämih fáalih parnijd vuovijd feeridiđ já hámâšittiđ maailm vuovijn, moh láá vaikutteijeehe já movtjiditteeh. Taaiđâlâš olgospyehtim fáálá parnijd motivistee vuovijd aiccâmij, tobdoi já kreatiivlii jurdâččem uáinojeijen tohâmân. Olgospyehtim sierâ haamijd uápásmuvehe maangâi áicui peht, nuuvt ete aneh ävkkín sierâlágán pargovuovijd, oppâperrâsijd sehe aldapirrâs kulttuurfalâduv.

Oppâmpirrâsij esteetlâšvuotâ, movtijditteevuotâ, finnimnâál orroo maangâpiälâsiih piergâseh já amnâseh sehe kelijdeijee stivrim láá merhâšittee tahheeh ko uápásmuveh olgospyehtimhaamijd.

Taaidâšoddâdem ana sistees sehe spontaan ete muuneeld vuávájum tooimâ. Olgospyehtim já oppâm prosesijn tiäduuttuvoo keččâlem, tutkâm, ráhtim sierâ mudoi hárvuttállâm já toi dokumentistem. Jyehi päänri ohtâgâslu olgospyehtim tuárjuh já paarnij ohtsijd kreatiivlijd prosesáid adeleh tuárvi ääigi já saje. Pargei, paarnij já oovtâstpargokuoimij sierânâsmättim ävkkim anneem riggood taaidâšoddâdem.

Arâšoddâdem **muusiklu olgospyehtim** ulmen lu pyevtittid parnijd muusiklijd vuáttámušâid sehe nanodid paarnij perustume já koskâvuodâ muusikân. Päänrih stivrejuvvoeh iälámâšlu kuldâlmân já jienâpirrâs aicâmân. Paarnij kiärgusvuodâh hámâšid muusik sehe jienâ pištem, tääsi, šuoŋâivne já vyeimi ovdâneh sierânâslu muusiklu tooimâ peht. Siiguin lávluh, celkkih kukkâsijd, keččâleh sierâlagán čuoŋânijd, kuldâleh muusik já lihâdeh muusik miel. Päänrih finneeh vuáttámušâid vuáđusporkkâsist, säniryytmâin já roppâčuoŋâtmist. Päänrih ruokâsmittoeh kevttid sii mielâkuvviittâs já pyehtid olgos jurduid já tobdoid, maid muusik lu ravkkâm, ovdâmerkkân mainâsij, kuuvij teikâ taansâ peht. Päänrih finneeh meid vuáttámušâid muusik ráhtimist oovtâst sehe uceslágán muusikoovdânpyehtimij hárvuttállâmprosesijn já lávdâstemtilâlâšvuodâi pyehtim luhostum iiloost.

Kovâlu olgospyehtim ulmen lu ovdedid paarnij koskâvuodâ kovetaidui, eres visuaallu kulttuurân já kulttuurârbivuáhân. Paarnij lu máhđulâšvuotâ navdâšid kuuvij ráhtimist sehe finnid esteetlijd feeriimijd já vuáttámušâid taiduu paaldâst. Päänrih hárvutteh sii kovâlu jurdâččem, aicâdem já kuuvij tulkkum maangâpiälâslu koveolgošpyehtim vievâst. Kove ráhtimtááiduid ovdedeh maangâi áicui peht sehe ráhtimâin ohtâvuodâid olgošpyehtim eres haamijd. Päänrih keččâleh sierâlagán kove ráhtim vuovijd, piergâsijd já amnâsijd ovdâmerkkân máálámâin, sârgumâin, huksiimâin já mediaoovdânpyehtimijd ráhtimâin. Parnijguin kečči lu jieijâs ráhtim kuuvijd, taaidâtuovijd, mediasiskâldâsâid, tiingâid sehe huksejum já luându pirrâs čuosâttuvâid. Päänrih stivrejuvvoeh tulkuđ já muštâlid sii jurduid kovâlu viestâin. Kuuvijd keŋâdijn kiddeeh huámâšume ovdâmerkkân ivnijd, haamijd, amnâsijd, tahhei, oovdânpyehtimohtâvuotân já kuuvij ravkkâm tobdoid.

Vuávâmtááiduid, kreatiivlu čuoilmâi čuávdim, ráhtusij, amnâsij já tekniikij tubdâm hárvuttâleh kietâtyeje tooimâ tego hammim, huksim, kuárnum teikâ šnikkâruššâm vievâst. Tuovijum já olgošpyehtim ulmen lu faallâđ parnijd ráhtim, feerim já hoksâm ilo sehe navdâšem porgâmist, mast jieijâs kreatiivlâšvuotâ já jiešnâalih uâinoeh. Parnijd fáalih máhđulâšvuodâid jieš keččâlid, tutkâđ já ovtâstittid sierâlagán timmâ já korrâ amnâsijd sehe máttâttállâđ porgâmist tárbulijd tekniikijd. Päänrih finneeh ideaid já uázžuh olâšuttid sierâlagán tuovijd já piergâsijd. Paarnij kietâtyeje tooimâst pyehtih tarkkuđ já anneđ ävkkim sehe paarnij tuávâžžân kullee ete páihâlijd kietâtyejeârbivuovijd.

Päänrih ruokâsmittoeh **sânaluu** já **rumâšlu olgošpyehtimân** ovdâmerkkân draama, taansâ já sierâdem vuovijguin. Ulmen lu, ete hárvuttâsah já sierah fáalih parnijd máhđulâšvuodâ maangâpiälâslu kielâlu já rumâšlu feerimân, olgošpyehtimân já viestâdmân. Paarnij mielâkuvviittâsâst šaddee teikâ sii feerim já aicâdem ääših kiedâvuššojeh oovtâst. Päänrih finneeh vuáttámušâid sehe spontaan olgošpyehtimist já oovtâst vuávájum, olâšuttum já árvuštállum kreatiivlu prosesist. Tooimâst aneh maangâpiälâsâvt ävkkim ovdâmerkkân párnâikirjâlâšvuodâ, sänitaiduu, teatter sierâ haamijd, taansâ já sirkus.

Mun oovtâst iärâsijguin

Paarnij eellimpirrâs vijđân ko sij algâtteh arâšoddâdem páihui ulguubeln. Páihui ârbivuovij, toimâmaali, áárvui já uâinu lasseen päänrih kuáhtâjeh sierâlagán vuovijd jurdâččid já toimâđ. Arâšoddâdem pargon lu ovdedid paarnij kiärgusvuodâid iberdid aldasiârvâduv maangâhámâsâšvuodâ já hárvuttállâđ tast toimâm. Tooimâ aldaneh **eettisii jurdâččem**, **uâinui**, **aldasiârvâduv moonnâmäâigi**, **táálâ ääigi** já **puátteevuodâ**

sehe **media** uáinuin. Tooimâst pyehtih kevttiđ maangâpiälásávt ovdâmerkkân mainâsijd, muusik, kovetaiduu, sierâdem, draama, sierâlágán mediasiskáldásáid sehe kuosijd, kolliistálmijd já aldapirrâs tábáhtuumijd. Mun oovtâst iärásijguin -oppâm syergi tuárju eromâšávt paarnij kulttuurlii mättimân, vuáruvaikuttâsân já olgospyehtimân sehe juurdâšmân já oppâmân kullee vijđes mättim (loho 2.7).

Eettisii jurdáččem tááiđui ovdánem tuárjoo suogârdmáin parnijguin eettisijd koččâmušáid, moh láá jieškote-uv tilálâšvuodâin teikâ maid päärnih smiettih. Fáádáh sáttih kulluđ ovdâmerkkân ustevvuotân, rievtis já puástu iärutmân, vuoigâlâšvuotân teikâ palo, soro já ilo fáddáid. Eettisiih koččâmušah kiedâvuššojeh parnijguin tienuuvt, ete sij pyehtih tubdâđ ete sij láá torvoost já tuhhiittum. Parnijguin suogârdeh meid juávhu njuolgâdusáid já tai vuáđđusijd.

Arâšoddâdem **uáinušoddâdmist** ohtsii uápásmem čuosâttâhhân láá vuosâsaajeest pärnijuávhust mieli orroo oskolduvah já eres uáinuh. Oskoldâhttesvuodâ tárkkojeh uáinui paaldâst. Ulmen lii ovdediđ koskânâs kunnijâtem já ibárdâs jieškote-uv uáinui kuáttá sehe tuárjuđ paarnij kulttuurlij já uáinulij identiteetij ovdánem. Parnijguin uápásmuveh sierâlágán uáinoid já toid lohtâsejee ärbivuovvijd. Luánduliih vyevih tarkkuđ uáinuid láá ovdâmerkkân ihejurâmân lohtâsejee juhleh já tábáhtumeh sehe piäiváliih tilálâšvuodâh, tego kárvudâttâm teikâ purâdem. Paarnij imâštálmân adeluvoo saje, já siiguin suogârdeh eellimkoččâmušáid, maid sij smiettih.

Uáinušoddâdmist pargoo oovtâstpargo huolâtteijeiguin nuuvt, ete kuleh já kunnijâteh jieškote-uv perruu tuávvaá, uáinuid já áárvuid. Uáinušoddâdem tuárju eereeb iärásij paarnij kulttuurlii mättimân, vuáruvaikuttâsân já olgospyehtimân já oppâmân lohtâsejee vijđes mättim (kj. loho 2.7).

Aldasiärváduv moonnâmääigi, tááláá ääigi já puátteevuodâ suogârdmáin čyecih paarnij mielâstumvuodâ historjáláid aššijd sehe šiev puátteevuodâ ráhtimân. Lasseen tárkkojeh paarnij šoddâmpirrâsij maangâhámásâšvuodâ.

Parnijđ ráhtih mahđulâšvuodâid mieldieelliđ moonnâmääigi tábáhtusáid já tilálâšvuodâid. Teháliih tiäđukäldeeh láá päärnih já sii persovnhistorjás, aldasiärváduv jesâneh, tiingah já pirrâseh. Lasseen puáhtá anneeđ ävkkín paarnij huolâtteijeij äššitobdo sii jieijâs kulttuurärbivyevist. Moonnâmääigán puáhtá uápásmuđ ovdâmerkkân paarnij ááhui já äijihij pärnivuođâ sierâi já muusik vievâst.

Tááláá ääigi tárkkojeh nuuvt, ete kiedâvušeh parnijguin äigikyevdilis aášijd, maid sij smiettih teikâ moh kiäsutteh sii. Parnijguin tárkkojeh meid aldasiärváduv maangâhámásâšvuodâ tom kunnijâtmáin. Tarkkum čuosâttâhhân lii eereeb iärásij ulmui, suhâpeelij já perrui maangâhámásâšvuotâ. Ulmen lii šoddâdiđ paarnijđ iberdiđ, ete ulmuuh láá ereslágáneh mutâ siämmáá-árvusiih.

Moonnâmääigi já tááláá ääigi lasseen lii tehálâš suogârdiđ puátteevuodâ já tom, maht mij pyehtip vaikuttid mieđes puátteevuodâ olášumán. Puátteevuodâ suogârdem puáhtá lohtuđ ovdâmerkkân puáttee iveääigi sierâi teikâ jieijâs oppâmpirrâs vuávámân. Parnijguin puáhtá ovdâmerkkân ráhtid puátteevuodâ mielâkuvviittâsmaailmijd teikâ suogârdiđ puátteevuodâ tagarij ámáttij peht, moh kiäsutteh paarnijđ.

Arâšoddâdmist **mediašoddâdem** pargo lii tuárjuđ paarnij máhđulâšvuodâid toimâđ aktiivlávtt já pyehtid jieijâs olgos siärváduvâstis. Parnijguin uápásmuveh sierâ mediaid já keččâleh media pyevtittem sierâdem peht torvolijn pirrâsijn. Paarnij elimân kullee mediasiskáldâs já ton tuotâvuodâ suogârdeh oovtâst parnijguin. Siämmást hárvuttáleh ovdáneijee käldee- já mediakriittâlâšvuodâ. Parnijđ stivrejuvvojeh kevttiđ media ovdâsvástádâslávtt, nuuvt ete jieijâs já nuubij pyereestvaijeem váldoo vuotân. Mediast orroo fáádáid pyehtih kiedâvuššâđ parnijguin ovdâmerkkân lihâdemsierâin, sárgumáin teikâ draama vuovijguin.

Mun tuudhâm já toimâm pirrâsistân

Arâšoddâdem pargon lii adelid̄ parnijd kiärgusvuodâid aicâdid̄, ornid̄ já iberdid̄ pirrâsis. Päärnih stivrejuvvojehtutkâd̄ já toimâd̄ luándust já rahtum pirrâsist. Arâšoddâdem tuárju paarnij **matemaatlii jurdâččem** ovdánem sehe nannood positiivlii jurdâččem matematiik kuáttá. Arâšoddâdem ana sistees meid **pirâšoddâdem** já **teknologiašoddâdem**. Persovnliah huámmášumeh, vuáttámušah já feerimeh, moh kuleh oppâmpirrâsáid, išedeh parnijd iberdid̄ suijâ- já čuávumuškoskâvuodâid sehe ovdânid̄ jurdâččeijen já uáppen. Paarnij ovdânejee táid̄u nomâttid̄ aášijd sehe kevttid̄ sierâlágán tuávâduvâid oovded maangâluuhâm táid̄u.

Arâšoddâdem ulmen lii faallâd̄ hoksám já oppâm ilo parnijd, kiäh láá **matemaatlii jurdâččem** sierâ mudoin. Päärnih uápásmuveh matematiikân já ton uásisuorgijd konkreetlii tooimâ já sierâdem peht. Päärnih stivrejuvvojeht kiddid̄ huámmášume haamijd, meerijd já nubástussáid, moh tiättojeht piäiváliijn tilálâšvuodâin já aldapirrâsist. Paarnijd movtjiditeht smiettâd̄ já kuvvijd sii matemaatlijd huámmášuumijd olgospyehtimáin já tarkkumáin taid ovdâmerkkân roopâ peht teikâ sierâlágán piergâsij já kuuvij vievâst. Parnijd fáalih máhđulâšvuodâid luokittállâd̄, verdid̄id̄ já pieijâd̄ oornigân aášijd já tiingâid sehe kavnáđ já pyevttid̄id̄ njuolgâduslijd aášijd já nubástussáid. Paarnijd movtjiditeht meid oppâmpirrâsáid lohtâseijee čuolmâi kavnamist, smiettâmist já árvuštâlmist sehe čuávdušij ucâmist.

Lohotuávâduv ovdánem tuárjuo maangâpiälâsávtt vuáruvaikuttâsliijn tilálâšvuodâin, ovdâmerkkân nuuvtt, ete sierâdem já paarnijd kiäsuttejee amnâseh annojeht ävkkín. Paarnijd movtjiditeht aicâdid̄ lohomerijd pirrâsist já ko táid̄id̄uh lasaneh, te lahteđ taid lohosáánán já nummeermerháid táid̄uidis miel. Lohorâid̄utáid̄uid já nomâttiem pyehtih ovdedid̄ ovdâmerkkân kukkâsij já riimij vievâst. Parnijguin keččâleh mittedem já hártjuttâleh sajadâh- já koskâvuotâtuávâduvâid ovdâmerkkân lihâdemsierâin, sârgumáin teikâ sierâlágán piergâsij vievâst.

Sierâlágán hártjuttâsâiguin tuárjuh paarnij tile já tääsi háamášittiem. Paarnijd movtjiditeht tutkâd̄ pittáid̄ já haamijd sehe sierâdid̄ toiguin. Vâi paarnij geometrisâš jurdâččem naanoosm, sijjân uárnejuvvojeht máhđulâšvuodâh huksid̄, puđâldid̄ já hammid̄. Ägítuávâdâhân uápásmeh ovdâmerkkân aicâdmáin pirrâmpeivi- já iveaigijd.

Pirâšoddâdem ulmen lii nanodid̄ paarnij luándukoskâvuodâ já ovdâsvástádâslii toimâm pirrâsist sehe stivrid̄ sii pištee eellimvyevi suundán. Pirâšoddâdem ana sistees kulmâ ooláádmudo: oppâm pirrâsist, pirâsoppâm sehe toimâm pirrâs peeleeest. Aldaluándu sehe rahtum piirâs láá sehe oppâm čuosâttuvah ete oppâmpirrâseh.

Luándust já rahtum pirrâsist vandârdem sehe pirrâs tutkâm láá tehálâš uási arâšoddâdem. Positiivlij vuáttámušâi peht pärni uáppá navdášid̄ luándust já aldapirrâsist já suu koskâvuotâ pirrâsân naanoosm. Luándu almonijd aicâdeht jieškote-uv áicuiguin já sierâ iveaaigijn. Tain savâstâleh já taid totkeh. Siämmást máttááttâleh pirrâsân lohtâseijee tuávâduvâi kevttim. Sierâ šaddo- já elleešlaajâi tubdâm hártjuttállâm nannood luándu tubdâm. Parnijguin máttááttâleh uuccâđ tiäđu aášijn, moh kiäsutteh sii. Luándu puáhtá leđe meid esteetlii feerim já rávhudem saje.

Päärnih stivrejuvvojeht kunnijâttid̄ luándu, ton šaddoid̄ já elleid̄. Pirâšoddâdmist ovdedeh pištee eellimvuáhán šoddâm sehe tast tárbulij táid̄id̄ui hártjuttállâm. Taah keevâtlâšvuodâ táid̄id̄uh láá ovdâmerkkân luonnihánnáá vandârdem, kuáhtulâšvuodâ já šešteevuodâ máttááttállâm, puurrâdmân kullee ovdâsvástádâslâšvuotâ, energia šeštím sehe luonij kepidem ovdâmerkkân tiingâi tivvoom já uđđâsistano vievâst. Siämmást päärnih stivrejuvvojeht kiddid̄ huámmášume tavoi vaikuttâsáid.

Teknologiašoddâdem ulmen lii movtjiddiid parnijd uápásmuđ totkee já keččâleijee pargovuáhán. Päärnih stivrejuvvoje meid huámmášiđ pirrâs teknologia já utkâđ jieijâs kreatiivlijđ čuávdusijđ. Päärnih ruokâsmittoje toohâđ koččâmušâid, uuccâđ toid oovtâst vástádâsâid já toohâđ juurdâpuátusijđ.

Parnijguin aicâdeh aargâst orroo teknisijđ čuávdusijđ já uápásmuveh tiätuteknologisâid piergâsâid sehe toi tooimân. Eromâš huámmášume kiddejuvoo mašinij já piergâsij torvolii kiävtun. Parnijd fäälih máhđulâšvuodâid olášuttid jieijâs ideaid ovdâmerkkân ráhtimáin sierâ amnâsijn sehe keččâlid sierâ piergâsij tooimâ. Päärnih movtjiddittoje kuvviđ sii toohâm čuávdusijđ. Čuolmah čuávdoje já luhostuumijn ilodeh oovtâst. Ulme lii, ete paarnij persovnlis vuáttámuš miel rávká ibárdâs tast, ete teknologia lii ulmuu tooimâ puáđus. Tooimâst pyehtih anneeđ ävkkín aldapirrâs teknologisijđ čuávdusijđ, ovdâmerkkân sierâid, já tutkâđ toi toimâprinsiiijđ.

Mun šoodâm, lihâdâm já ovdánâm

Mun šoodâm, lihâdâm já ovdánâm -oppâm syergi ana sistees **liihâdmân, purrâmâššoddâdmân, tiervâsvuotân** já **torvolâšvuotân** lohtâseijee uulmijđ. Arâšoddâdem pargon lii oovtâst huolâtteijeiguin ráhtiđ vuáđu eellimvuáhán, mii áárvust paarnij tiervâsvuotâ já pyereestvaijeem sehe oovded fyysilii aktiivlášvuotâ. Taat oppâm syergi tuárju eromâšávt jieijâs huolâtmân já aargâ táidoid lohtâseijee vijdes máttim.

Arâšoddâdem ulmen lii movtjiddiid parnijd **lihâdid** maangâpiälásávt sehe feeriđ lihâdem ilo. Päärnih movtjiddittoje olgon liihâdmân já lihâdemsierâid puoh iveaaigij. Stivrejum lihâdem lasseen aneh huolâ tast, ete paarnijn láá tuárvi máhđulâšvuodah piäiválii jiešráđálii liihâdmân sehe siste ete olgon. Lihâdemšoddâdem kalga leđe merikoscâsâš, já päarnist vyelgee, maangâpiälâsâš já ulmemiäldâsâš. Kelijdeijee fyysilâš aktiivlášvuotâ lii tehálâš päarni tiervâs šoddâmân, ovdánmân, oppâmân já pyereestvajemân. Fyysilâš aktiivlášvuotâin uáivilduvvoje sierâlágán já muokkimvuotâ peeleeest sierâtâsâsiih lihâdem vyevih, tego sierâdem siste já olgon, vandârdem sehe stivrejum lihâdempuudah. Juávhust lihâdem oovded paarnij sosiaallijđ tááiđuid, tego vuáruvaikuttâs- já jiešstivrimtááiđuid. Fyysilâš aktiivlášvuotâ kalga leđe luándulâš uási päarni peeivi. Oovtâstpargoost huolâtteijeiguin päarnih movtjiddittoje lihâdid meid astoäigi sierâlágán soojijn já olgon sierâlágán tiilijn.

Arâšoddâdem pargon lii ovdedid paarnij roopâ tubdâm ja haldâšem sehe mootoorlijđ vuáđutááiđuid, tego täsitiäddu-, lihâdem- já piergâskiedâvuššâm tááiđuid. Lihâdmist annoje ävkkín sierâ ááicuh sehe sierâlágán materiaalijn valmâštum, liihâdmân movtjiddittee piergâseh. Paarnij lihâdem pištem, intensiteet já liähtu kalga mulsâšud luándulávt. Päärnih kalgeh finniđ vuáttámušâid ohtuu, paaráin já juávhoin liihâdmist. Arâšoddâdmist päarnih finneje vuáttámušâid sierâlágán lihâdemsierâin, tego ärbivuávilijn šiljosierâin sehe maainâs- teikâ muusikliihâdmist. Jieškote-uv iveaaigijđ kalga anneeđ ävkkín tienuuvt, ete päarnih finneje máhđulâšvuodâid máttááttállâđ jieškote-uv iveáigán tippâlijđ vuovijđ lihâdid olgon.

Merikoscâsii já stivrejum liihâdmist lii tehálâš merhâšume paarnij olesváldálii ovdánmân já mootoorlii oppâmân. Taan tiet paarnij mootoorlijđ tááiđui vuáválâš aicâdem lii tehálâš. Pargeeh kalgeh vuávdâđ peeivi ráhtus, sis- já olgopirrâs sehe tooimâ siskáldâsâid nuuvt, ete päarnih pyehtih maangâpiälâsávt navdášiđ liihâdmist sierâ tilálâšvuotâin. Lihâdempiergâseh kalgeh leđe paarnij kevttimnâál meid jiešráđálii lihâdem já sierâ ääigi. Arâšoddâdmist váldoo vuotân lihâdempiergâsij torvolâšvuotâ.

Purrâmuššoddâdem ulmen lii ovdedid positiivlii jurdâččem purrâmuš peht já puurâdmân sehe tuárjuđ maangâpiälâsijđ já tiervâslijđ purâdemtaavijđ. Päärnih stivrejuvvoje jiešráđálii puurâdmân já maangâpiälâsii, kelijdeijee puurâdmân. Piäiváliih purâdempuudah uárnejuvvoje huáputtes

pirrâduvâst máttááttâlmáin purâdemráávhu já šiev pevditaavijd sehe oovtâst purâdem kulttuur. Sierâ áicui vievâst já tutkâmáin uápásmuveh purrâmuššáid, toi algâvuolgân, háámán, ráhtusân já smakkâjiesvuodáid. Purrâmušâst savâstállâm, mainâseh já lavluuh ovdedeh paarnij purrâmušsánáduv ovdánem.

Arâšoddâdmist suogârdeh oovtâst parnijguin **tiervâsvuotân** já **torvolâšvuotân** lohtâseijee aášijd. Paarnij kiärgusvuodâh anneeđ huolâ sii tiervâsvuodâst sehe persovnlíi hygieniast tuárjoh. Parnijguin savâstâleh lihâdem, vuoinâstem já šiev olmooškoskâvuodâi merhâsuumeest pyreestvajemân já tiervâsvuotân. Parnijguin máttááttâleh torvolâšvuotân lohtâseijee aášijd piäiváliijn tilâlâšvuodâin. Taah pyehtih lede eereeb iärásij kárvudâttâm-, purâdem-, sierâdem- sehe olgonlihâdemtilâlâšvuodâh. Arâšoddâdmist hártuttâleh aldajotolvâst lihâdem já torvolíi liihâdmân lohtâseijee njuolgâdusáid já vuovijd. Ulmen líi tuárjuđ paarnij torvolâšvuodâ tobdo, adeliđ sijnân kiärgusvuodâid pivdeđ já uuccâđ iše sehe toimâđ torvolâvt sierâlágán tilâlâšvuodâin já pirrâsijn.

4.6 Kielân já kulttuurân lohtâseijee tärkkilistee uáinuh

Aneh, ete arâšoddâdemvuávám vuáđđusijn kielân já kulttuurân lohtâseijee uáinuh kyeskih jyehi páárnán, kote uásálist arâšoddâdmân. Paarnij mulsâšuvvee kielâliih já kulttuurliih tuávááh já kiärgusvuodâh uáinojeh siärváduv positiivlâvt riggoideijen. Kielâ- já kulttuurtiäđulii arâšoddâdmist kielah, kulttuureh já uáinuh čonâseh uásin arâšoddâdem ubâlâšvuodâ.

Arâšoddâdemlaavâ mielđ kieldâ kalga huolâttiđ tast, ete päрни puáhtá finniđ asâšoddâdem päärni eenikiellân orroo suomâ-, ruotâ- teikâ sâmikielân. Seevvimkielâ kevttee páárnán puáhtá adeliđ arâšoddâdem seevvimkielân. Arâšoddâdem puáhtá adeliđ meid romanikielân.⁸⁷ Arâšoddâdmist pyehtih kevttiđ meid eres kielâid, kuás tot ij hiäjusmit arâšoddâdemvuávám vuáđđusij asâttum uulmij juksâm. Talle kalga huolâttiđ meid paarnij eenikiellân orroo suomâ-/ruotâkielâ tááidu ovdánem tuárjumist. Pargei, huolâtteijei já sierâ kulttuursiärváduvai koskâsii oovtâstpargoim ovdedeh paarnij já perrui kulttuurärbivyevi jotkum já tuárjuh paarnij máhđulâšvuodâ čäittiđ jieijâs kulttuurtauvázijđ. Kyevt- já maangâkielâliijn pirrâsijn päärnih ruokâsmittojeh vuáruvaikuttâsân.

Arâšoddâdmân uásálisteh päärnih, kiäh sárnuh eenikiellân sehe **ruotâkielâ** ete **suomâkielâ**. Tai kyevtkielâlij paarnij ovdánem sehe identiteetij ovdánem tááhust líi tehálâš, ete kuohuuh kielah tuárjoh já paarnijđ movtjiditeh toi kiävtun.

Sämipaarnij arâšoddâdem eromâš ulmen líi nanodiđ paarnij sâmmilii identiteet já tiäđulâšvuodâ jieijâs kulttuurist sehe adeliđ parnijđ máhđulâšvuodâ máttááttállâđ sâmmilijđ ärbitiäđuid já -tááiduid. Sâmmiliih láá algâaalmug, mon vuogâdavuodâin jieijâs kielân já kulttuurân líi asâttum vuáđulaavâst⁸⁸. Toimâst annoo ävkkín aldapiirâs sehe oovtâstpargo huolâtteijeiuguin já sâmisiärváduvâin. Talle ko arâšoddâdem uárnejuvoo monnii kuulmâ sâmikielâst, ton eromâš ulmen líi nanodiđ kielâ ovdánem, iberdem já kevttim. Ulmen líi lasettiđ paarnij kiärgusvuodâid toimâđ sâmikielâlii pirrâsist, oppâđ sâmikielâ ja sâmikielân. Pargeeh nanodeh säämi kielâ- já kulttuurärbivyevi siäilum oovtâstpargoost huolâtteijeiuguin.

Romanipaarnij arâšoddâdem eromâš ulmen líi nanodiđ paarnij positiivlii identiteetovdánem já tiäđulâšvuodâ jieijâs historjást já kulttuurist sehe lasettiđ paarnij uásalâšvuodâ ohtsâškodeest. Lasseen tuárjuh paarnij kielâlii ovdánem oovtâstpargoost paarnij huolâtteijeiuguin já romanisiärváduvâin.

87 Arâšoddâdemlaahâ 8 § já HE 40/2018 vp, s. 88-89 sehe seevvimkielâlaahâ (359/2015)

88 Suomâ vuáđulaahâ (731/1999) 17 § 3 moom.

Máhđulášvuodái mielđ parnijđ uárnejuvvojeh tilálášvuodah kevttid já oommâđ romanikielâ. Pargeeh nanodeh romanij kielâ- já kulttuurärbivyevi siäilum oovtâstpargoost huolâtteijeiguin.

Seevimkielâ kevttie paarnij arâšoddâdem puáhtá olášuttid jo-uv seevimkielâlii juávhust teikâ juávhust, kost láá seevimkielâliih já sarnum kielâ kevttie päärnih. Seevimkielâ puáhtá leđe päärni eenikielâ, vuosâkielâ teikâ nubbe kielâ. Seevimkielâ kevttie päärnih sättih leđe peljitemeh, kuullâmváđuliih teikâ tagareh, kiäh kuleh. Seevimkielâlii arâšoddâdem ulmen lii tuárjuđ já nanodid paarnij kielâ- já kulttuuridentiteet nuuvt, ete sijnâ adeluvvoo máhđulášvuotâ kevttid já oommâđ syemmilii teikâ suomâruátálii seevimkielâ oovtâstpargoost huolâtteijeiguin. Ulmen lii meid lasettid paarnij kiärgusvuodâid toimâđ sierälágán kielâpirrâsijn sehe nanodid syemmilii teikâ suomâruátálii seevimkielâlii olgospyehtim já seevimrááju.

Arâšoddâdmist tuárjuh maangâpiälásávt **viereskielâlij já maangâkielâlij** paarnij kielâtááidu sehe kielâ- já kulttuuridentiteetij já jieštobdo ovdánem. Suomâ-/ruotâkielâ tááidu ovdánem ovdedeh ulmemiäldásávt kielâlij tááidu já kiärgusvuodâi uásisuorgijn paarnij táárbuin já iävtuin vyeigin. Maangâpiälásij vuáruvaikuttâstiilij já oppâmpirrâsij vievâst parnijđ fäälil máhđulášvuodâid kevttid já oommâđ suomâ-/ruotâkielâ nubben kiellân. Suomâ-/ruotâkielâ oommâm vuolgâsaijeen lii argâeellim konkreetlâš kielâ já ton olgospyehtimrááju. Kielâ iberdem- já pyevtitemtááidui ovdánem čonâseh nubijdis. Päрни finnee kiärgusvuodâid huámamášuumij ráhtimân sehe jieijâs jurdáččem, tobdoi já uáivilij olgospyehtimân vuovijn, mii heivee tilálášvuotân já sunjin olssis. Uási paarnij uápásmuveh syemmilii kulttuurân já suomâ-/ruotâkielân eskân ko sij puátih arâšoddâdmân. Arâšoddâdem tuárju päärni päikkilume syemmilii ohtsâškoodán. Huolâtteijeid muštâleh syemmilii arâšoddâdemtoomâ uulmijn, siskáldâsâin já vuovijn. Huolâtteijeiguin savâstâleh perruu kielâlii pirrâsist, kielâvaljiimijn, maangâkielâlij já -kulttuurlij identiteetij hámmejuumist sehe eenikielâ teikâ -kielâi ovdánem mudoin já merhâšuumest.

Parnijđ uárnejuvvojeh máhđulášvuodâi mielđ tilálášvuodah kevttid já oommâđ meid jieijâs eenikielâ teikâ jieijâs eenikielâid. Jieijâs eenikielâ sehe suomâ-/ruotâkielâ oppâm nubben kiellân vuáđudeh vuáđu paarnij toimâlii kyevt- já maangâkielâlášvuotân. Ovdâsvástádâs paarnij jieijâs eenikielâ teikâ jieijâs eenikielâi já kulttuur siäilutmist já oovdedmist lii vuosâsajasávt perruin. Táárbu mielđ savâstâlmijn huolâtteijeiguin kiävttoo tulkkâ, mii visâsmit tom ete kuohtuuh peleh iberdeh.

Kyevtkielâlâš arâšoddâdem

Kyevtkielâlii arâšoddâdem ornim vuáđuduvá kieldâ teikâ priivaat tuáimee miärädâsân. Kyevtkielâlii arâšoddâdem ulmen lii anneed ävkkín paarnij aarrâd kielâoppâm herkkivuotâpaje nuuvt ete fäälil parnijđ maangâpiälásub kielâšoddâdem ko táválávt. Parnijđ fäälil tilálášvuodâid oommâđ kielâid já kevttid taid toimâlávt já sierânalásávt. Siämmást ráhtoo vuáđu avepiäiválii kielâi oppâmân. Ulmen lii, ete toimâ maangâkielâlii pirrâsist rávkkâ paarnij kielâlii sahhiivuodâ já keččâlemhaalu. Meid maangâlágáneh kulttuureh kuáhtájuh luándulávt návt uárnejum arâšoddâdmist.

Kyevtkielâlâš arâšoddâdem juáhhoov viijđásub já käärzib arâšoddâdmân. Käärzib kyevtkielâlii arâšoddâdem ulmen lii ravkkâđ paarnij kiddiistume já positiivlii jurdáččem kielâi kuáttá. Vijdes kyevtkielâlii arâšoddâdmist viggeh adelid parnijđ kiärgusvuodâid toimâđ kyevt- teikâ maangâkielâlii pirrâsist.

VIJDES KYEVTKIELÂLÂŠ ARÂŠODDÂDEM

Päikkieennâmlij kielâi aarrâd tievâslâš kielâlávum arâšoddâdmist

Ruotâkielâlii kielâlávum puáhtá ornid suomâkielâlii arâšoddâdmist já suomâkielâlii kielâlávum ruotâkielâlii arâšoddâdmist. Lasseen sehe suomâ- ete ruotâkielâlii arâšoddâdmist puáhtá ornid sämikielâlii kielâlávum. Päikkieennâmlij kielâi aarrâd tievâslâš kielâlávum lii ohjelm, mii álgá

arâšoddâdmist já juátkoo vuáđumáttááttâs loopân. Arâšoddâdem kielâ, ovdâmáttááttâs já škoovlá máttááttâskielâ sehe nubbe päikkieennâmlâš kielâ teikâ sâmikielâ hâmmejeh ubâlâšvuodâ. Arâšoddâdem olášuttoo enâmustáá kielâlâvgumkielân. Paarnij eenikielâ teikâ eenikielâi tááiđui ovdánem tuárjoo oovtâstpargoost paaihijn ja huolâtteijeiguin. Tooimâst viggeh toos, ete jieškote-uv pargee kiävttâ systemaatlávt tuše oovtâ kielâ: jo-uv kielâlâvgumkielâ teikâ kielâ, main arâšoddâdem lii uárnejum. Päärnih movtjidittojeh kielâlâvgumkielâ kiävtun, mutâ sist kalga leđe máhđulâšvuotâ iberduđ meid eenikielân. Ulmen lii kiärgusvuotâ sirdâšud kielâlâvgumin olášuttum ovdâmáttááttâsân já ain ovdâskulij vuáđumáttááttâsân.

Eres vijđes kyevtkielâlâš arâšoddâdem

Eres vijđes kyevtkielâlâš arâšoddâdmist uási tooimâst (ucemustáá 25 %) olášuttoo mottoom eres kielân ko arâšoddâdemlaavâst asáttum arâšoddâdem kielân. Motomeh päärnih sáttih sárnuđ tom kielâ sii eenikielân. Toimâ vuávájuvvoo tienuuvt, ete jieškote-uv kielâjuávhuh finnejeh kielâ ovdánmân tárbulii torjuu. Juávhuin sáttih leđe meid päärnih, kiäid kuábbáágin arâšoddâdmist kevttum kielâ ij lah eenikielâ. Arâšoddâdem uárnejeeje kuorâttâl äššikuáhtásávt savâstálmâin huolâtteijein, ete kuás tággáár orniistállâm tuárju päärnâ ovdánem.

Kyevtkielâlâš arâšoddâdmist toimâ vuávájuvvoo nuuvt, ete kuovttijn kielâin olášuttum arâšoddâdmist šadda ubâlâšvuotâ, mast kuohuuh kielah láá mielidi já ovdáneh kuuloid pargei myensteristem já paarnij aktiivlii tooimâ peht. Jis máhđulâš, te jieškote-uv pargee kiävttâ tuše nube teikâ nube kielâ aktiivlâvt. Päärnist kalga leđe máhđulâšvuotâ iberduđ meid eenikielân, suomâ- teikâ ruotâkielân. Päärnih movtjidittojeh kuohui kielâi kiävtun. Ulmen lii kiärgusvuotâ sirdâšud jo-uv kyevtkielâlâš teikâ suomâ-/ ruotâkielâlâš ovdâmáttááttâsân ja vuáđumáttááttâsân.

KÄÄRŽIB KYEVTKIELÂLÂŠ ARÂŠODDÂDEM

Kielâriggodum arâšoddâdem

Kielâriggodum arâšoddâdem uáivild arâšoddâdem, mast vuálá 25 prosentid tooimâst uárnejuvvoo merikoskâsávt já vuáválávt miinii eres ko arâšoddâdemlaavâst miäruštállum arâšoddâdem kielân. Ulmen lii kielâioppâm tuárjum, paarnij movtjidittem já kielâvaljiimij maangâpiälâsubbon toohâm. Lasseen ulmen puáhtá leđe sirdâšem kielâriggodum teikâ eres kyevtkielâlâš ovdâ- já vuáđumáttááttâsân teikâ eres vuovijn toledum kielâi máttáátmân.

KIELÂPIERVÂL

Kielâpiervâltoimâ uáivild arâšoddâdmist tooimâ, mast nanoduvvoo paarnij tiäđulâšvuotâ jieijâs kulttuurist já fäalih máhđulâšvuodâ oppâđ uhkevuálâsii ucceeblovokielâ teikâ algâaalmug kielâ, mii sarnuu perrust teikâ suuvâst. Kielâpiervâltoimâ prinsiipeh pyehtih leđe kielâlâvgum nálâsiih.

4.7 Ääših, moh meriduvvojeh páihálávt

Páihálii arâšoddâdemvuávámist târkkilistojeh čuávvo pedagogisii tooimâ ulmeh já prinsiipeh nuuvt, ete váldojeh vuotân paarnij ahe já ovdánem sehe sierâ toimâhamij jiešvuodah. Pedagogisii tooimâ uulmijd já siskáldâsâid sierâ toimâhamijn pyehtih târkkilistid páihálijn vuávámijn.

Páihálii arâšoddâdemvuávámist kovvejuvvojeh já târkkilistojeh

- pedagogisii tooimâ vuávám já olášuttem prinsiipeh sehe čuávvo já árvuštállâm vyevih
- arâšoddâdem pedagogisii dokumentistem prinsiipeh já vyevih

- maangâpiälásij pargovuovij valjim ja kevttim stivreijeje prinsiipeh
- vyevih, moh tuárjuh paarnij sierâdem
- oppâm suorgij ulmeh já siskáldâsah
- paarnij mielâkiddiivâšvuodâ čuosâttuvâi já uásálâšvuodâ vuotânvâldim vyevih pedagogisii tooimâ vuáváámist já olášutmist
- jieškote-uv kielâ- já kulttuurjuávhui arâšoddâdem olášuttem
- kyevtkielâlii arâšoddâdem olášuttem, jis tot uárnejuvoo
- vieres- já maangâkielâlii paarnij suomâ-/ruotâkielâ oppâm tuárjum
- perruu kielâvaljiimijd já eenikielâ tuárjumân lohtâseijee oovtâstpargo já vyevih.

5. PÄÄRNI OVDÁNEM JÁ OPPÂM TOORJÄ

Arâšoddâdmist päärni ovdánem já oppâm tuárjuh päärni táárbui vaattâm vuovijn. Päärni tááhust lii tehálâš, ete toorjâ juátkoo systemaatlávt arâšoddâdem ääigi sehe talle ko päärni vuálgá ovdâškoovlân.

5.1 Prinsiipeh, moh stivrejeh torjuu ornim

Ovdánem já oppâm toorjâ lii uási kvaliteetlii arâšoddâdem tooimâ já kulá puohháid parnij, kiáh tarbâšeh tom. Arâšoddâdmist tobdeh päärni torjuu táárbu já uárnejeh ulmemiäldásii torjuu ko tárbu itá, táárbu miel maangâ syergi oovtâstpargoin⁸⁹. Tuárvi tooláá já olmânáál čuosâttum torjuin pyehtih ovdediđ päärni ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem. Siämmást puáhtá estiđ päärni čuolmâi šoddâm, stuárráábin šoddâm já muttum maangâhámásâžžân. Arâšoddâdem olášuttoo inkluusio prinsiipij miäldásávt.

Torjuu ornim vuolgâsaijeen láá päärni nanoduvah sehe oppâmân já ovdánmân lohtâseijee táárbuh. Ovdánem já oppâm toorjâ rahtuu paarnij ohtâgâsláid tárboid västidmist sehe siärvuslijn já oppâmpirrásáid lohtâseijee čuávdusijn. Arâšoddâdmist huolâtteh tast, ete jyehi päärnist lii tobdo ete sun lii tuhhiittum tagarin ko sun jieš lii sehe juávhu jesânin. Movtjeditmáin päärni já addelmáin sunjin máhđulâšvuodâid feeriđ luhostume tuárjuh päärni positiivlii jieškove ovdánem.

Päärni torjuu táárbu aiccâmist sehe torjuu vuáváamist, já olášutmist já árvuštálmist oovtâstpargo parnij, huolâtteijein, arâšoddâdem máttáatteijein, arâšoddâdem sierânâsmáttáatteijein sehe arâšoddâdem eres pargeiguin lii tehálâš. Torjuu táárbu aiccâm já torjuu adelem kulá puoh pargeid sii škovliittâs, pargokuuvij já ovdâsvástádâsâi miel. Arâšoddâdem sierânâsmáttáatteijei máttim aneh ävkkín torjuu tarbâšejee paarnij sierânâsmáttáattâs- já šoddâdepargoin sehe eres pargei konsultistmist já stivriimist⁹⁰. Sosiaal- já tiervâsvuodâhuolâttâs äššitobdeeh uásálisteh táárbu miel päärni torjuu vuáváamân, olášutmân já árvuštálmân.⁹¹ Arâšoddâdem uárnejejee pividmist sij kalgeh uásálistiđ árvuštállâm tohâmân, jis torjuu táárbu árvuštállâm tom váátá⁹².

Toorjâ, maid päärni taarbâš, kirjettuvoo peivikiäjust teikâ peerâpeivitipšoost orroo päärni arâšoddâdemvuáváamân⁹³. Toos kirjettuvvojeh päärni ovdánem já oppâm toorjân kullee ovdâsvástádâsah já pargojuáhu, toorjâtooimah sehe toi olášuttemtääpi já árvuštállâm.

Päärni ovdánem já oppâm toorjâ uárnejuvoo uáassin arâšoddâdem piäiválii tooimâ. Toorjâ adeluvoo ovdâsajasávt sierälágán njebžilis orniistálmijn päärni jieijâs peivikiäčču- teikâ peerâpeivitipšojuávhust. Pärnijuávhuh stuáruđuv árvuštáldijn váldoo huámmášumân torjuu tarbâšejee paarnij hiätu já torjuu tárbu já tot, ete arâšoddâdmân asâttum uulmijd pyehtih olášuttiđ juávhust⁹⁴.

Arâšoddâdmist pyehtih leđe pärni- tâi juávkkukuáhtásiih išedeijeeh, kiäi pargon lii tuárjuđ päärni tâi paarnijd juávhust sehe toohâđ máhđulâžžân sii uásálistem tooimân. Jis päärni hiäđu nuuvt váátá, te toorjâ puáhtá uárnejjuđ meid uásild teikâ ollásávt sierânâsjuávhust⁹⁵.

89 Arâšoddâdemlaahâ 7 §

90 Arâšoddâdemlaahâ 30 § ja HE 40/2018 vp, s.103

91 Arâšoddâdemlaahâ 7 §

92 Arâšoddâdemlaahâ 23 §

93 Arâšoddâdemlaahâ 23 §

94 Arâšoddâdemlaahâ 34 já 35 § já HE 40/2018 vp, s.105-106

95 Arâšoddâdemlaahâ 34 já 35 §

Toorjá puáhtá adeluđ meid ávus arâšoddâdmist nuuvt ko arâšoddâdem uárnejejee meerrid. Oovtâstpargoost huolâtteijeiguin puáhtá meid sooppâđ, ete pärni sirdâšuvá peivikiáčun kiärdulii arâšoddâdmân vai finnee torjuu, maid sun taarbâš.

5.2 Oovtâstpargo parnij, huolâtteijein já eres äššitobdeiguin torjuu ääigi

Arâšoddâdem uárnejuvoo oovtâstpargoost parnij já huolâtteijein tienuuvt, ete jyehi pärni finnee jieijâs ovdánem já táárbui miäldásii šoddâdem, máttááttâs já tipšo⁹⁶. Ton oovtâstpargo merhâšume, mii pargoo huolâtteijein, tiäduuvoo eromâšávt, ko päärnist lii torjuu tárbu. Pärni puáhtá finniđ torjuu meid eres parnijd já perruid kyeskee palvâlusâi peht, tego pärnáiravviittuvâst, šoddâdem- já peerâravviittuvâst teikâ vádulij palvâlusâin. Lii tehálâš, ete páiháliih paarnij já perrui palvâlusah hámmejeih ulmemiäldásii ubâlâšvuodâ päärni torjuu orniimist.⁹⁷

Huolâtteijein savâstâlloo torjuu finnim máhđulâšvuodâst já torjuu koskâsijn prinsiiijn. Suin suáppoo torjust, mii adeluvoo páárnán já torjuu olâšuttem haamijn. Päärni uásálist oovtâstpaargon ulmemiäldásii, suu ahan já ovdánemmuodon heivejejee vuovvijn.

Huolâtteijein váldoo ohtâvuotâ tállán, ko päärnist iteh ovdánem teikâ oppâm hástuseh teikâ pargein rávkká huolâ päärni pyereestvajemist. Huolâtteijein adeluvoo tiätu páárnán kyeskee aašij kieđâvušmist, tiäđui finniimist já tai luovâtmist sehe syeligâsâst tolâmist. Päärni torjuu uulmijd puáhtá juksâđ pyeremustáá talle, ko puoh uásipeleh uásálisteh oovtâstpaargon. Arâšoddâdmist pärni finnee suu tarbâšem ovdánem já oppâm torjuu hiäđus miäldásávt, veikâ huolâtteijeih iä čonnâs oovtâstpaargon.⁹⁸

Maangâsuárgásii oovtâstpargo stivree päärni hiäđu vuosâsajasâšvuotâ. Oovtâstpaargovuovijd já prinsiiijid kalga sooppâđ pärnáiravviittuvvâin, pärnáisuojálmâin, šoddâdem- já peerâravviittuvvâin já eres sosiaaltoomâ palvâlussâin toi tilâlâšvuodâi várás, main ráđádâleh paarnij aašijn teikâ väätih virgeomâhái tarvanem. Maangâsuárgásâš oovtâstpargo olâšuttoo vuosâsajasávt huolâtteijee mietâmâššâin. Oovtâstpargo porgâdijn kalga nuávdittiđ syeligâsâst tolâmân já tiäđui loonotmân kyeskee njuolgâdusâid⁹⁹.

Arâšoddâdem uárnejuvoo meid spesialpyecceetipšo pirrâduvâst. Arâšoddâdem palvâlusâi já pyecceeviäsu teikâ eres lájádâs koskâsii oovtâstpaargin visásmiteh arâšoddâdem jotkum päärni iälšu já vajo miäldásávt. Eromâšávt kiddejeih huámmâšume päärni torvolij olmoošvuogâdvuodâi siäilumân.

Váddásávt váduliih já pyeccee päärnih sättih tarbâšid kuhedum oppâkenigâsvuodâ¹⁰⁰. Miärádâs kuhedum oppâkenigâsvuodâ aalgâtmist tahhoo iänâš ovdil ko oppâkenigâsvuotâ álgá. Päärni huolâtteijein kalga adeliđ ääigild tiäđu kuhedum oppâkenigâsvuodâ olâšutmân lohtâsejee aašijn. Kuhedum oppâkenigâsvuotân lohtâsejee miärádâsâin já olâšuttem muulsâiävtuin meriduvoo Ovdâmáttááttâs máttááttâsvuávám vuáđđusijn¹⁰¹.

96 Arâšoddâdemlaahâ 3 § 1 moomeent sajeih 1 já 10

97 Arâšoddâdemlaahâ 7 § já HE 40/2018 vp, s. 87-88

98 Arâšoddâdemlaahâ 3, 4, 40 já 41 §

99 Arâšoddâdemlaahâ 40 - 42 §

100 Vuáđumáttááttâslaahâ (628/1998) 25 § 2 moom.

101 Ovdâmáttááttâs máttááttâsvuávám vuáđđuseh 2014, loho 5.5 Eromâš toorjá

5.3 Torjuu olášuttem arášoddâdmist

Arášoddâdmân uásálistem lii šiev vuáđu päänri ovdánmân, oppâmân já pyereestvajemân. Vaigâdвуоđâid estih muuneeld pedagogisijn orniistâlmijguin já sierâllágán pargovuovijguin. Toid kuleh eereeb iärásij vuáválâš tooimâ sierânittem, juávhui njebžilis nubástum já oppâmpirrâsij muttem. Čielgâ peivioornig já piäiväljij tooimâi rytmä tuárjuh puoh paarnijd.

Päänri torjuu tárbu puáhtá leđe uánihisáigásâš já uccáá. Talle puáhtá pijssáđ ovtâskâs torjuu häämi teikâ orniistâlmeh, moiguin tilálâšvuotân vaikutteh nuuvt jotelávt ko máhđulâš já tooláá. Uási paarnijn taarbâš eenâb já kiärdulii torjuu teikâ siämmáá-áigásávt maangâid torjuu haamijd nuuvt, ete toh tievâsmiteh nubijdis.

Arášoddâdmist páárnán puáhtá adelid torjuu maangânáál. Arášoddâdem pargovuovijd já oppâmpirrâsijd mutteh päänri ohtâgâsljij táárbui miel. Toorjâ puáhtá anneeđ sistees **pedagogisijd, ráhtusljd já pyereestvaijeem tuárjoo eres orniistâlmijd. Pedagogiseh orniistâlmeh láá ovdâmerkkân** arášoddâdem sierânâsmáttáatteijee¹⁰² konsultistee teikâ äigipajalâš toorjâ, pärnikuáhtásâš stivrim, tulkum- já išedempalvâlusah sehe eromâš išepiergâsij sehe tiätu- já viestâdemteknologia kevttim. Päänri toorjân puáhtá meid kulluđ sevimij já kuuvij kevttim teikâ eres kielâ já kommunikistem tuárjum. **Ráhtusliih orniistâlmeh** láá eereeb iärásij juávhu pärnimere ucedem sehe pargei miärán teikâ ráhtusân lohtâseijee čuávduseh. **Pyereestvaijeem tuárjoo eres orniistâlmeh** láá ovdâmerkkân sosiaal- já tiervâsvuodâhuolâttâs äššitobdei adelem stivrim já konsultistem.

Ko torjuu tárbu šadda päänri vädis váádust, puácvuodâst, ovdánem ááijánmist teikâ sosioemotionaallâš ovdánmân lohtâseijee torjuu táárbust, pärni taarbâš táválávt olesáigásii, juátkojeijee já ohtâgâsljij torjuu. Talle päänrist láá maangâin ovdánem uásisuorgijn hástuseh teikâ monnii syergist eromâš stuorrâ torjuu tárbu. Päänri ovdánem já oppâm toorjâ viärdásâšjuávhust váátá vuáválâšvuodâ, sierânâsmáttim sehe máhđulávt sierâllágán orniistâlmijd teikâ išepiergâsijd. Pärni taarbâš iše juávhust toimâmân, toimâlii sierânittem sehe ääigi vuáđutááidui hártuttâlmân. Talle toorjâ puáhtá vaattâđ pargei sierânâspedagogisii teikâ pyeceeetipšolii máttim nanodem teikâ maangâsuárgásii oovtâstpargo sosiaal- já tiervâsvuodâhuolâttâs äššitobdeiguin.

Ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem tuárjum váátá juátkojeijee aicâdem, dokumentistem já árvuštállâm päänri torjuu táárbuin já tooimâi vaikuttâsâin já kelijdeijeevuodâst. Vuossâmužžân tárkkojeh kiävtust orroo toimâtaavijd já oppâmpirrâsijd sehe maht toh heivejeh páárnán. Tarkkum vuáđul árvuštâleh, ete puáhtá-uv taid muttemâin olášuttid pedagogisijd čuávdušij, moh heivejeh pyerebeht páárnán. Árvuštállâm já ton vuáđul tábáhtuvvee torjuu vuávám kalga vuáđudud tuárvi maangâsuárgásii äššitubdâmân.

5.4 Päänri arášoddâdemvuávám torjuu ääigi

Päänri tarbâšâm toorjâ, toorjâtoimah já toi olášuttem sehe toid lohtâseijee ovdâsvástádâsah já pargojuáhu kirjettuvvojeh päänri arášoddâdemvuávámân. Ton ráhtimist já árvuštâlmist västid arášoddâdem máttáatteijee já/teikâ arášoddâdem sierânâsmáttáatteijee oovtâstpargoost eres pargeiguin já päänri huolâtteijein. Huolâtteijee já päänri uásálâšvuodâ vuávám ráhtimist já árvuštâlmist tuárjuh. Päänri uáivil váldoo čielgâsin já váldoo vuotân ko vuávám ráhtoo já tot árvuštálloo (loho 1.3).

102 Arášoddâdemlaahâ 30 §

Torjuu olášuttem árvuštálloo já vuávám tärhistuvvoo ucemustáá ohtii ivveest. Adelum torjuu vaikuttás kalga árvuštállâđ merikoskásávt, já vuávám kalga mutteđ táárbu mielđ. Toomâ uulmij juksâm kalga kirjettiđ já uulmijđ mutteđ vâi toh västideh uđđâ táárbu. Vuávámist kalga oinuđ, jis torjuu tárbu já toomah láá nuuhâm. Torjuu tárbu árvuštálloo ain ko pärni aalgât ovdámáttááttâs. Ovdámáttááttâsân uásálistee pärni šoddâm já oppâm torjust meriduvvoo ovdámáttááttâs máttááttâsvuávám vuáđđusijn.

Ko pärni finnee suu ovdánmân já oppâmân torjuu, suu arâšoddâdemvuávámân kalga kirjettiđ lovvoost 1.3 kovvejum lasseen čuávvo aášijđ:

Pedagogisiih já ráhtuliih čuávduseh

- oppâmpirrásáid lohtâseijee čuávduseh
- pargei miärán já juávkkuráhtusân lohtâseijee čuávduseh
- pärni toorjân lohtâseijee čuávduseh ovdâmerkkân, toomâ sierânittem, pärnikuáhtásâš stivrim, juávhuštoimâ teikâ sevimij já kuvvij kevttim
- tulkum- já išedempalvâlusah sehe išepiergâsij kevttim

Torjuu vaattâm oovtâstpargo já palvâlusah

- oovtâstpargo parnijñ já huolâtteijein
- pärni torjuu olášuttem ovdâsvástádâsah
- sierânâššitobdei, tego arâšoddâdem sierânâsmáttáátteijee palvâlusâi kevttim
- sosiaal- já tiervâsvuodâhuolâttâs äššitobdei adelem stivrim já konsultistem
- máhđulij fievrilmij orniistâlmeh já ovdâsvástádâsah

Torjuu čuávum já árvuštállâm

- uulmij olášume čuávum
- toorjâtoomâi vaikuttâsâi árvuštállâm sehe árvuštállâmäigimudoh.

5.5 Ääših, moh meriduvvojeh páihálávt

Páihálii arâšoddâdemvuávámist meriduvvojeh já kovvejuvvojeh ovdánem já oppâm torjuu ornimvievih sierâ toimâhaamijn.

Páihálii arâšoddâdemvuávámist kovvejuvvojeh

- ovdánem já oppâm torjuu ornim stivreijejee páiháliih prinsiipeh já vevih
- pärni torjuu tárbu árvuštálmân lohtâseijee vevih já ovdâsvástádâsah
- torjuu olášuttem arâšoddâdmist: pedagogisiih, ráhtusliih já pyereestvaijeem tuárjoo orniistâlmeh
- pärni arâšoddâdemvuávám tievâsmittem torjuu uáinust lovo 5.4 miäldásávt. Vuávám ráhtimân já árvuštálmân lohtâseijee páiháliih ovdâsvástádâsah já vevih.
- vevih oovtâstpargoost, mii pargoo parnijguin já huolâtteijeiguin torjuu ääigi
- maangâsuárgásâš oovtâstpargo, ovdâsvástádâsah já pargojuáhu sierâ tuáimei kooskâ torjuu orniimist sehe torjuu vaikuttâsâi čuávumist já árvuštálmist
- toimâ sirdâšemudoin já tiäđusirdemân lohtâseijee vuáháduvah arâšoddâdem ääigi ja talle ko vuálgá ovdámáttááttâsân

Páihálii arâšoddâdemvuávámist miärášuveh tulkum- já išedempalvâlussáid sehe išepiergâsáid lohtâseijee haaldâtljijđ vuáháduváid arâšoddâdem uárneijejee meridem vuovvijn.

6. ARÂŠODDÂDEM, MII VUÁĐUDUVÁ MUULSÂIÄVTULII PEDAGOGIIKÂN TEIKÂ EROMÂŠ UÁINUN

Puoh arâšoddâdmist nuávditteh laavâst, sopâmušâin já tain vuáđđusijn arâšoddâdmân asâttum almoliđ uulmijđ já toimâprinsiiđ. Taah ulmeh já toimâprinsiipeh kyeskih meid muulsâiävtulii pedagogiikân teikâ eromâš uáinun vuáđuduvvee arâšoddâdmân.

Arâšoddâdem uárnejee puáhtá faallâđ arâšoddâdempalvâlus, mii vuáđuduvá muulsâiävtulii pedagogiikân teikâ eromâš uáinun. Tágáreh láá ovdâmerkkân Steiner-, Montessori-, Freinet- já Reggio Emilia -pedagogiikah teikâ tiätu-uáinun vuáđuduvvee arâšoddâdempalvâlus.

Talle ko huolâtteijee väljee suu páárnán muulsâiävtulii pedagogiikân teikâ eromâš uáinun vuáđuduvvee arâšoddâdempalvâlus, kalga huolâttiđ tast, ete huolâtteijee finnee tuárvi tiäđu toomâ sierânâsuulmijn já áárvuin.

6.1 Ääših, moh meriduvvojev páihálávt

Muulsâiävtulii pedagogiikân teikâ eromâš uáinun vuáđuduvvee páiháláš arâšoddâdemvuávám puáhtá leđe jiešvuodâlâš, mutâ tot ij pyevti leđe ruossálvávt arâšoddâdmân kyeskee lahâasâtmáin teikâ arâšoddâdemvuávám vuáđđusijguin.

Arâšoddâdem uárnejee meerrid já kovvee vuávámist ton lasseen, mii vuáđusäššikirjeest ovdil meriduvvoo,

- ete moh láá muulsâiävtulii pedagogiikân teikâ eromâš uáinun lohtâseijee arâšoddâdem árvuvuáđu, pedagogisijđ prinsiiđ já čuávdusijđ tievâsmittee uáinuh
- ete maht taah uáinuh puátih uáinusân arâšoddâdem toimâkulttuurist, pargovuovijn já pedagogisii toomâst.

7. TOOIMÂ ÁRVUŠTÂLLÂM JÁ OVDEDEM ARÂŠODDÂDMIST

Tooimâ árvuštállâm ulmen lii tuárjuđ arâšoddâdemlaavâ já arâšoddâdemvuáváámij olášuttem sehe arâšoddâdem ovdedem. Arâšoddâdemlaavâ miel arâšoddâdem uárnejee kalga árvuštállâđ ton adelem arâšoddâdem sehe uásalistiđ tooimâs olgopiälásii árvuštálmân.¹⁰³ Arâšoddâdem tooimâ árvuštállâm kalga leđe vuávalâš já merikoskâsâš. Systemaatlâš árvuštállâm váátá uárnejeejst tuáimee árvuštállâmvuávám. Árvuštállâm vievâst ovdedeh arâšoddâdem kvaliteet, merkkejeh tooimâ nanoduvâid já pajedeh oovdân ovdedemtuárvid já ovdedeh tooimâ.

7.1 Pedagogisii tooimâ árvuštállâm já ovdedem

Pedagogisii tooimâ árvuštállâm ulmen lii arâšoddâdem ovdedem sehe paarnij ovdánem já oppâm iävtui pyeredem¹⁰⁴. Páihálii arâšoddâdemvuávám já paarnij arâšoddâdemvuávám olášuttem čuávum, merikoskâsâš árvuštállâm já ovdedem láá taan pargo uási. Arâšoddâdem toimâ árvuštálloo ja ovdeduvvoo aalmuglii tääsi sehe uárnejee-, ohtâdâh- já ohtâgâstääsi uáinuin.

Aalmuglii tääsi árvuštállâm pargon lii tuárjuđ arâšoddâdem uárnejeeid árvuštálmân já kvaliteethaldâšmân kyeskee aášijn. Aalmuglii tääsi árvuštálmeh palvâleh arâšoddâdem ovdedem páihálávt, kuávlulávt já vâldikodálávt¹⁰⁵. Árvuštállâmtiäđuid puáhtá anneeđ ävkkín meid aalmugijkoskâsijn viärdádálmijn.

Arâšoddâdem uárnejee čuávu já árvuštâl merikoskâsávt arâšoddâdemvuávámijđ já toi olásume sierâ toimâhaamijn. Arâšoddâdem uárnejee meerid monâttállâmvuovijn, moh kiävttojuh uárnejee- já ohtâdâhtääsi árvuštálmist. Lii tehálâš, ete páiháliijn merideijein, huolâtteijein sehe arâšoddâdem pargein lii ääigitásâsâš tiätu arâšoddâdem olášumeest já ton kvaliteetist. Kuávdášliiđ árvuštállâmpuátusijđ kalga almostittiđ¹⁰⁶. Uárnejee- já ohtâdâhtääsi árvuštállâm lii kuávdášlâš uási arâšoddâdem jođettem já ovdedem páihálávt. Parnijđ já sii huolâtteijeid kalga orniđ máhđulâšvuodâ merikoskâsávt uásalistiđ arâšoddâdem árvuštálmân¹⁰⁷.

Pargei ulmemiäldásâš já vuávalâš jiešárvuštállâm lii kuávdášlii sajattuvâst arâšoddâdem kvaliteet pajieentolâmist já oovdedmist. Árvuštállâm čuosâttâhhân puáhtá leđe eereeb iärásij pargei vuáruvaikuttâs parnijguin, juávhu pirrâdâh, pedagogisiih pargovyevih, tooimâ siskáldâs teikâ oppâmpirráseh.

Ohtâgâstääsi árvuštállâm meerhâš paarnij arâšoddâdemvuáváámij olásume árvuštállâm. Päärni arâšoddâdemvuávám olásume lii tehálâš árvuštállâđ ain ovdil ko tot peividuvvoo tâi uđđâ ráhtoo. Árvuštállâm ohtâvuodâst pärni, huolâtteijee já pargeeh suogârdeh jieijâs uásild, ete maht oovtâst kirjettum tooimâ ulmeh já sopâmušah láá valdum vuotân já maht toh láá olášum arâšoddâdem tooimâst. Päärni arâšoddâdemvuávám árvuštállâm lii meid uási päärni oppâm já pyereestvajeem torjuu. Taat árvuštállâmpargo kovvejuvvo tärhibeht lovain 1 já 5.

103 Arâšoddâdemlaahâ 24 §

104 Arâšoddâdemlaahâ 24 §

105 Laahâ aalmuglii škovlim árvuštállâmkuávdáást (1295/2013) 1 § já Arâšoddâdem kvaliteet árvuštállâm vuáđđuseh já avžuuttâsah, Aalmuglii škovlim árvuštállâmkuávdáá almostittem 24:2018

106 Arâšoddâdemlaahâ 24 §

107 Arâšoddâdemlaahâ 20 §

Arâšoddâdemvuávám vuáđđusijn, jieškote-uv lovo loopâst orroo ääših, moh meriduvvojev páihálávt, stivrejev páihálii vuávám ráhtimist sehe ton árvuštállám vuávámist já olášutmist. Arâšoddâdem uárnejejee täärhist arâšoddâdemvuávámis já pyereed ton kvaliteet já toimâm. Lasseen páiháliih táárhuh já ovdedempargo puátuseh stivrejev árvuštállám.

7.2 Ääših, moh meriduvvojev páihálávt

Páihálii arâšoddâdemvuávámist tárkkilisteh vuáđđusijn kovvejum arâšoddâdem tooimâ árvuštállám prinsiiijd já vuáháduvâid. Lasseen páihálii arâšoddâdemvuávámijn merideh já kovvejev, ete maht

- arâšoddâdemvuávám olášuttem čuávvoov, árvuštálloo já ovdeduvvoo systemaatlávt arâšoddâdem sierâ toimâhaamijn
- noreh já aneh ävkkín kvaliteet paijeentolámist já pyereedmist macâttâs, mii lii finnejum parnijn, huolâtteijein já eres oovtâstpargopeelijn
- árvuštálmist finnejum tiäđuh annojev ävkkín arâšoddâdempalvâlusâi joođeetmist já oovdedmist
- árvuštállám teháliih puátuseh almostittojev.

ISBN 978-952-13-6617-8 (pdf)
ISSN 1798-8888 (pdf)